

КНИЖЕЧКА- виручалочка

4(3) клас

Бібліотечка молодшого школяра
Серія: Читасмо самі

Книжечка-виручалочка

4(3) клас

Для уроків позакласного читання

ТЕРНОПІЛЬ
«ПІДРУЧНИКИ & ПОСІБНИКИ»
2001

ББК 74.268.3

Н 34

Рецензенти:

Ткачук М. П. — професор, завідувач кафедри української літератури Тернопільського державного педагогічного університету

Сум І. М. — завуч початкових класів

Літературний редактор: *Оксана Давидова*

Рекомендовано Вченою радою Тернопільського державного педагогічного університету

- Н 34 Книжечка-виручалочка: Збірник художніх творів для позакласного читання. 4(3) клас / Упорядники М. М. Наумчук, І. І. Наумчук. — Посібник для учнів. — Тернопіль: Підручники і посібники, 2001. — 104 с.

ISBN 966-562-105-X

Ця збірка — третя у серії «Читаємо самі». Запропоновані у цьому випуску твори усної народної творчості, української і зарубіжної класичної та сучасної літератури допоможуть дітям сформувати стійку, усвідомлену потребу читати книжки і «говорити» з ними на доступному рівні. Збірка розкриє різнобарвний, цікавий світ природи, відкриє секрети нашої мови, історії, людської винахідливості й таланту.

Посібник адресований учням початкових класів, а також може бути використаний вчителями, вихователями груп продовженого дня та дошкільних закладів, батьками.

ББК 74.268.3

ISBN 966-562-105-X

© М. М. Наумчук, І. І. Наумчук, 1997

ЮНИЙ ДРУЖЕ!

Ти, напевно, вже здогадався, про що ми хочемо
Тобі розповісти...

Про рідне слово і велике бажання пізнавати
світ...

Про історичне минуле та сьогодення нашої
держави і народу...

Про веселий гумор, красу рідного краю, про те,
без чого не уявити ні степової далі, ні світанку, ні рі-
дного дому...

Про те, що для кожного з нас звичне, як соняч-
не світло чи дихання. І таке ж необхідне...

То ж читай, пізнавай, твори добро!

Автори-упорядники

1. МІСТО МОЇХ ДРУЗІВ

ТВОЯ БІБЛІОТЕЧКА

Далебі, важко знайти сім'ю, в якій не було б книжок, не було бодай невеличкої домашньої бібліотечки. А якщо в домі є діти, то, ясна річ, має бути і невелике «дитяче відділення» — одна-дві полицки, а то й окрема шафа.

Саме слово «бібліотека» — грецького походження, а перекладається так: «біблію» — «книга», «тека» — «зберігання». Отож, місце, де зберігаються книжки.

Бібліотека, хай і домашня, створюється не за один день. І не за один рік. Вам дарують книжки родичі, батьки, товариші. Ви купуєте їх у книгарнях. А буває, батько чи мати або старші брати і сестри привезуть хорошу книжку з іншого міста, де вони були у відрядженні.

Ну, а коли вже є вдома кілька книжечок, їм необхідно виділити спеціальне місце в шафі або полицю. Радимо ставити книжки неабияк, а в певному порядку. Окремо — художні (вірші, казки, оповідання, повісті), окремо — науково-пізнавальні (про природу, техніку, тварин тощо). І в кожному з цих підрозділів зручно розставити книжки за алфавітом. Приміром, спочатку поставимо твори Алексеєва, Андерсена, Багмута, Блока, Білоуса, Близнеця, а далі — Васильченка, Висікана, Вишні, Воронька, Гончара, Гриба, Гуцала і т. д.

У кожного з вас є книжки, які особливо подобаються. Одному до вподоби казки, другому — твори про війну, сміливих людей, третій полюбляє веселі вірші й оповідання. Ясна річ, що книжок улюблених і на полиці у вас вдома буде більше. І все ж радимо пам'ятати: добре, коли бібліотечка різноманітна за своїм характером.

Добре, коли під рукою будуть і словники, і збірники загадок, приказок, прислів'їв, народних пісень. І вся ця довідкова частина бібліотечки теж зібрана до купи, зберігається разом. Це дуже зручно.

І ще кілька порад і рекомендацій власникам домашніх бібліотечок.

Необхідно берегти книжки, тримати їх у хорошому стані.

При користуванні книгою не слід робити поміток на її сторінках, загинати по корінцю. І від загинання самих сторінок книжка псується. Краще в разі необхідності користуватися спеціальною закладкою чи листівкою.

Не варто вкладати між сторінок зайві предмети. Так само не слід змочувати пальці язиком.

Пам'ятайте, що пил, сирість, волога — запеклі вороги книги. Тому ви повинні раз у раз допомагати

своїм вірним мовчазним друзям: не рідше двох разів на рік книжки треба протерти сухою ганчіркою або почистити пиловсмоктувачем.

Інколи у книжкових шафах, які довго не відчинялися, може з'явитися сирість, запах цвілі. У таких випадках слід знову ж таки кожную книжечку протерти сухою ганчіркою, а шафи залишити відкритими на день-два, щоб провітрилися.

Згубно діє на книжку і сонячне проміння: вицвітають, блякнуть текст, ілюстрації, руйнується папір. Не забувайте про це.

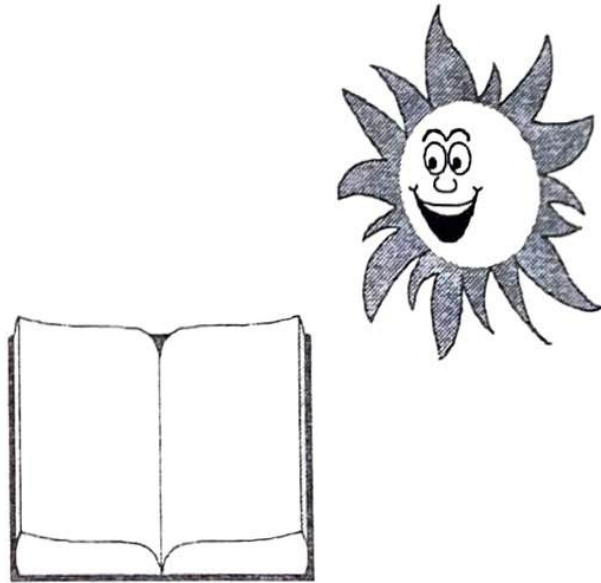
Якщо з якоїсь причини книжки намокли, їх треба одразу висушити. Для цього між мокрими сторінками добре покласти аркушки паперу — вони заберуть вологу. Потім доцільно просушити книжки на повітрі. Для цього їх ставлять відкритими віялом. Згодом висушені сторінки треба вирівняти: випрасувати їх через папір теплою праскою.

На полиці книжки мають стояти вільно. Між верхніми обрізами книжок і верхньою поличкою слід залишити вільне місце для проникнення повітря.

СОНЯШНИК

Дівчинка книжку читала
І соняшника прохала,
Може, так жартувала:
— Посвіти мені, посвіти.
А соняшник мовив:
— Ну, що ти?!
Не мав би я вже роботи,
Щоб свої золотисті соти
На дрібниці перевести!..
— Соняшник дивився на Сонце,
Дуже довго дивився на Сонце,
І здалося йому, що Сонце —

Квітка така ж, як він...
Втім, вийшла дівчинка з хати
І стала Сонце прохати:
— Зайди до нашої хати,
Перепочинь з путі! —
Сонце зайшло. І раптом
Все навкруги померкло,
Тільки вікно хатини
Сяяло в темноті.
Соняшник здивувався!
Засоромлено пооглядався
І до вікна підкрався.
І що ж він побачив? Дива!

Дівчинка книжку читає,
А Сонце перегортає
Сторінки й світло вливає
В літери та в слова.

Дмитро Павличко

ПАПЕРОВІ ЧУДЕСА

Юний наш друже! Коли ти приніс до школи старі газети або непотрібні папери, знай: ти не просто виконав завдання, ти брав участь у великій і потрібній справі. Державній справі! Збір макулатури — це не дрібниці, як дехто вважає. З 1 тонни макулатури можна виготовити 750 кілограмів нового паперу.

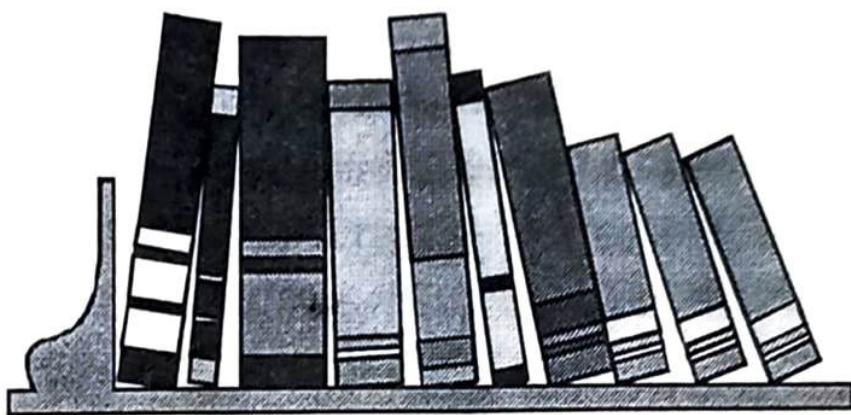
А з цього паперу на фабриках зроблять для вас 25 тисяч зошитів або надрукують 4 тисячі барвистих дитячих книжок.

ГІМН КНИЗІ

(Народні прислів'я та приказки)

- Книга для дітей, що волога для полів.
- Книга не пряник, а дітей до себе манить.
- Книгу читають не очима, а розумом.
- Книга — світ, книга — серцю привіт.
- Дім без книги — день без сонця.
- Хороша книга яскравіша за зірку.
- Книгу читай, розуму набирай.
- Знання — сонце, книга — вікно.
- У домі без книги, як без вікон, темно.
- З книгою жити — з добром дружити.
- Кому книга — розвага, а кому — навчання.
- Нема розумного сусіда — з книгою поговори.
- Книга — твій друг, без неї як без рук.
- У Землі супутник — Місяць, у людини — книга.
- Книга добру навчить, від дурного відверне.
- Хороша книга — свято.
- Весела книжка — твоя радість.
- День без книги — що обід без хліба.

- Книга — дзеркало життя.
- Книга мала, та серцю люба.

- Книга подібна воді — дорогу проб'є усюди.
- Молодому книга — крила, старому — кийок.
- Книгу прочитав — на крилах політав.
- Письменному книжка в руки.
- Грамоти вчиться — завтра знадобиться.
- Мудрим ніхто не вродився, а навчився.
- Хто вчиться змолоду, не знає на старість голоду.
- Грамотний — видющий і на все тямущий.
- Ученому — світ, а невченому — тьма.
- Наука в ліс не веде, а з лісу виводить.
- Знайко біжить, а незнайко лежить.

КНИГИ

Книги, книги на полицях,
завше тихо поміж книг.
Та яку ти не розгорнеш —
то й легенда в кожній з них.

То в одній синіє море,
в іншій криється тайга.
А ось в тій — Північний полюс,
де морози і пурга...
Все, що серце і що розум
вік творили не один,

повизбирувало людство
в книги — перли із перлин.

Ю. Ванаг

2. ДО СВІТЛА, ДО ЗНАНЬ

ЛЕСЯ

(Уривок з повісті)

Після вечері сім'я зібралася в батьківському кабінеті. Це була невелика, зі смаком опоряджена кімната — улюблене місце дітей і дорослих. На стіні, у вишитих Ольгою Петрівною рушниках, висів портрет Шевченка з пишними козацькими вусами, у пальті і чорній смушевій шапці, а далі — фото господарів, рідних і знайомих та самої Ольги Петрівни — у довгому білому платті, з трояндою на грудях.

Чимало місця займали книжки. У просторій, під горіх оздобленій шафі стояли найцінніші видання іноземних, українських та російських письменників.

Переважали твори Шевченка, Котляревського, Пушкіна, Міцкевича, Салтикова-Щедріна. Петро Антонович, хоч сам ніколи не займався письменством, любив літературу з дитинства.

У Чернігівській гімназії його учителем словесності був Леонід Глібов, байки якого Косач знав майже всі напам'ять. Він взагалі легко запам'ятовував вірші, часто декламував Пушкіна, а надто його «Руслана й Людмилу».

Ольга Петрівна, яка ще в пансіонаті почала складати вірші, найбільше любила Шевченка. Вона й дітей учила грамоти по «Кобзарю», багато знала й розповідала їм про Тараса Григоровича. Бувало, візьме малих на руки, всі троє посхиляються над столом і починають: «Са-до-о-ок ви-шне-ви-и-ий ко-о-ло-о ха-а-ати... хру-у-щі над ви-и-шня-а-ми гу-у-дуть...»

Чи не найбільшою родинною подією були літературні вечори, що відбувалися вдома. Леся навчилася читати дуже рано, у чотири роки, і теж захопилася літературою. Найпершим самостійно нею прочитаним твором була подарована матір'ю книга «Про земні сили», з якої дівчинка дізналася про величезні багатства Землі та її походження. Потім одна за одною пішли: «Український орнамент», «Кобзар», поезії Міцкевича, казки Андерсена. Казки Ольга Петрівна перекладала для дітей сама, бо українською мовою їх не видавали.

Коли ж влаштовували літературні читання, починала їх Леся — якимсь уривочком чи віршем. Останньою виступала Ольга Петрівна. Вона вміло читала свої поезії — найбільш про природу та красу рідного краю, про могутній Дніпро, що несе свої води через усю Україну.

Сьогодні дочитували «Тараса Бульбу». Петро Антонович за звичкою приліг на канапі, посадивши

малих поруч, а невисока на зріст Ольга Петрівна майже сховалася в глибокому м'якому кріслі.

Читала вона спокійно, розмірено. У дитячій уяві поставали картини звитяжних козацьких подвигів. Як дійшла до того місця, де вороги глумляться над беззбройним Остапом, у Лесі виступили на очах сльози.

Їх, можливо, ніхто й не помітив би, та дівчинка, мабуть ненароком, схлипнула. — Що тобі, доню? — занепокоївся батько. — Нічого... Я більше не буду... — Витерла кулачком очі. — Але чому... хіба його не можна було врятувати?

— От тобі й маєш! — розвела руками мати. — Хіба можна так, Лесю? Це ж книжка...

— А в книжках хіба неправду пишуть? Ти сама казала, що «Кобзар» — то свята правда.

Ольгу Петрівну обеззброїло таке питання. — Авжеж, Лесю, — втрутився батько. — Книжкам треба вірити. Та, бачиш, Остап і смертю своєю послужив вітчизні. Загинув, а таємниці не видав... Плакати все ж таки не годиться.

Читання закінчили. Петро Антонович почав оповідати свої мисливські пригоди, і Леся повеселішала. Мати показала їй новий узор, обіцяла дістати заповочі, щоб його вишити.

На ніч Ольга Петрівна провітрювала спальню, і Леся, лежачи під ковдрою, чула, як у садку сонно зітхав між гіллям вітер. Десь далеко, мабуть, на околиці міста, співала молодь.

Микола Олійник

ЗАГАДКА

Бачить — не бачить,
Чути — не чує.
Мовчки говорить,
Дуже мудрує.

Часом захоче —
Правди навчає,
Іноді бреше,
Всіх звеселяє.
Люба розмова, —
Будемо, діти,
З нею довіку
Жити-дружити.
Хто ж то така
В світі щаслива,
Мудра, правдива
І жартовлива?
Як не вгадали,
Стану в пригоді:
Річ коротенька —
Книжка, та й годі.

Леонід Глібов

НАЙДОРОЖЧЕ

Синів і дочок багатьох народів
я зустрічав, які перетинали
гірські й морські кордони і на подив
багато бачили, багато знали.
Я їх питав із щирою душею:
— Яку ви любите найбільше мову? —
І всі відповідали: — Ту, що нею
співала рідна мати колискову.

Дмитро Білоус

ДО ЗНАННЯ

Дід Панас прийшов із сходки мовчазний і задумливий. Не хапаючись роздягся, запалив люльку і, дивлячись, як маленька Настуся щось писала за столом, глибоко замислився. Вечоріло. Стара пішла доїти корову, невістка поралася біля печі, варила вечерю.

У хаті було сутінно й тихо. Десь під пічкою тріщав цвіркун.

— Ну, годі вже тобі писати, — звернулась невістка до Настусі, — очі попсуєш. Ач, уп'ялося, і не одірвеш...

— Е, так треба ж. У школі загадали написати про нашу хату. — Що? Про нашу хату?

— Еге! Яка вона є і що в ній. Оце ж я й пишу...
— Що ж це вчитель загадав тобі писати? — встрянув у розмову дід.

— І нащо йому здалася наша хата? Що він, зроду хати мужицької не бачив, чи що? — Таке там! Не бачив. Він же з Павлівки. Там його батьки такі бідні, бідні...

— Ну так нащо ж йому наша хата? — Він каже, треба, щоб ми вміли написати про все, що навкруги нас є. І про хату, і про город, і про поле. — Нащо ж це?

За вечерею говорили про сьогоднішню сходку, про школу. Маленька Настуся з цікавістю прислухувалася до розмови дорослих.

— Воно-то так, — говорив Тарас, Панасів син, молодий ще селянин, — правду каже Щербина: і дорослому письменність потрібна. Та як же таки доросла людина, якийсь дядько чи тітка з буквариком до школи підуть? — Як схоче, то піде, — обізвався дід.

— Ну, я б зроду не пішла, — одмовила невістка. — Та я за той час мичку цілу спряду, ніж там ґав ловитиму. Та ще й сміятимуться!

— Дурні посміються, а потім і змовкнуть.

— Ось, жінко, таки доведеться кидати піл та йти до школи, — сміючись казав Тарас.

— Таке. А дитину на кого покину? Мене он Настуся вивче. Будеш, Настуню, маму грамоти вчити? Ну, кажи!

Настуня почервоніла, засоромилася, глянула навкруги — чи не сміються, положила ложку на стіл і стиха промовила: — Буду!..

Дід задумливо й ласкаво погладив русяву маленьку голівку. — Ну, а в мене ні печі, ні дитини. Та й Настуні вже ніколи, бач, маму вчитиме. Мабуть, доведеться старому до школи йти... Як, сину, скажеш?

— Та це ви, тату, справді чи жартуєте?

— Які там жарти? От хочу на старість хоч трохи світу побачить. Аж он і Щербина, і Настуня наша кажуть, що в книжках його чимало.

— Так що ж, тату. Вам видніше... Оце вчитель зрадіє. А він мені й переказував, щоб я дядьків неписьменних закликав, та я не посмілився вам сказати.

Увечері на другий день дід Панас сидів у класі на першій парті. Його сиве волосся яскраво відрізнялося між кольористими дівчатками. Дівчатка підштовхували одна одну, з цікавістю поглядали на сиву дідову голову і про щось перешіптувалися. Але дід Панас на те не зважав. Уважно прислухався він до учительських слів, похапливо брав крейду й писав на дошці, а іноді запитував учителя, коли не розумів.

Згодом дівчата вже перестали підсміюватися і стали навіть вельми поважати «вченого діда». Він неначе нагадував, що всі прийшли сюди за ділом, а не для жартів. Коли в вечірній школі вибирали старосту, одноголосно було обрано діда Панаса.

...А темними осінніми вечорами за столом у Тарасовій хаті виднілося три схилені голови, сиве дідове волосся переплуталося з русявим Настусиним, і чорнів між ними матусин очіпок. Непевно блимав каганчик і малював на стінах чудернацькі тіні... Настуся учила маму й допомагала вчитися дідові.

Мовчала прядка... Скрипіло перо в невмілих руках, і шепотіли старечі уста. Мале вчило старого.

А. Панів

І ЯКБИ МОЯ БАБУСЯ ВСТАЛИ

— Любі діти, хто з вас тему візьме,
— каже вчитель, — тема не важка:
розказати про неологізми
на занятті мовного гуртка.

І знічев'я глянув на Марійку
(знали всі відмінниці ім'я).
Але Людочка, що мала з мови трійку,
руку підняла: — Давайте я...

Як це сталось — досі невідомо:
доказать запраглося в ту мить.
Та злякалась, розгубилась дома:
«Вийду... що я буду говорить?»

У дворі Тарасика зустріла:
— Що робити? — А Тарасик їй:
— Дам посібник. З мовознавства. Діло? —
Шмиг додому — і несе мерщій.

Люда дома книжку розгорнула —
ой, якраз цікава є стаття:
різних слів сучасне і минуле,
як слова народжує життя.

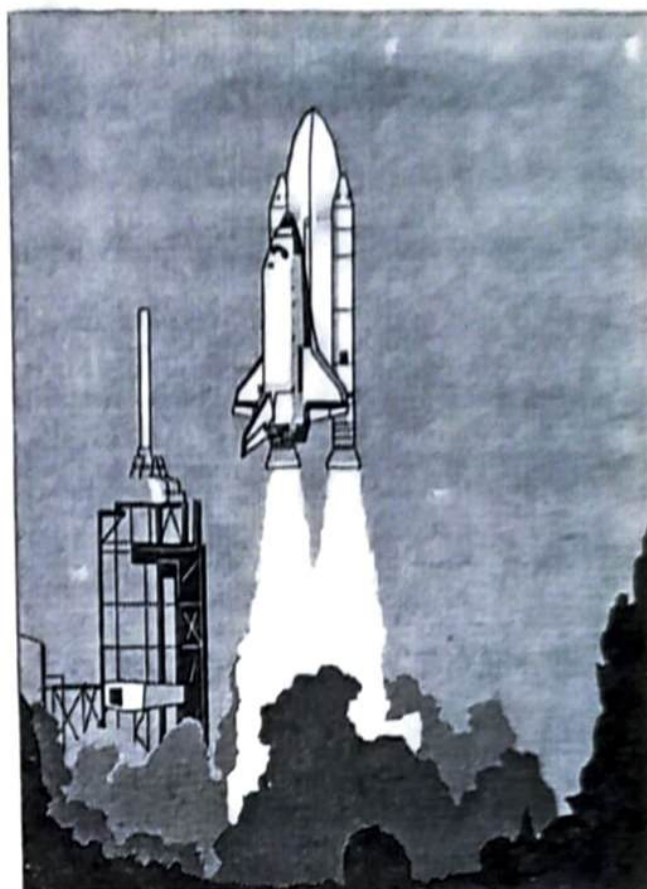
Низку слів докинула їй мама,
що з'явилися не так давно:
*холодильник, кінопанорама,
телевізор, стереокіно...*

І коли гурток зібрався знову —
інша справа! — Люда на гуртку
повела свою нехитру мову,
що й малим і старшим до смаку:

— Я читала, — повідає Люда
стишеній цікавій дітворі, —

що слова так само, як і люди,
молоді бувають і старі.

Кожен з нас неологізми знає:
це нові слова. Вони кругом.
А в старих їх словниках немає,
мотобол, фломастер, космодром.

А якісь слова обов'язково
тільки змінює життя живе.
То й буває, що відоме слово,
але значення його — нове.

В нашій побуті така новинка
для старих людей звучить невлад:
каблуки — *шпильки*, вид меблів — *стінка*,
а портфель квадратний — *дипломат*.

І якби моя бабуся встали,
здивувались теж би, що *двірник* —
не людина, як вони вважали,
а на склі машини *очисник*!

Учні тепло, дружно засміялись
і незчулись, як настав кінець.
Люда щиро: — Ой, я так боялась! —
А Марійка: — Що ти? Молодець!

Вчитель каже: — Клас тебе заслухавсь, —
Кращого й чекати я не міг.—
Люда ж знов: — Це не моя заслуга, —
це мені Тарасик допоміг!

Дмитро Білоус

3. ДЕРЖАВА МОЯ

УКРАЇНА

Золоті пшеничні лани — багатство України, але це ще не все її багатство. У надрах української землі зберігаються різноманітні корисні копалини. Якщо хоча б небагато написати про окремі з них, то вийде ціла книга. Скажемо про найголовніші — руду і вугілля. Вугілля — це Донбас, залізна руда — Кривий Ріг. Ці два місця — ніби два рідних брати, які не можуть жити один без одного. Чому? Все дуже просто. Кожен інженер знає: якщо є вугілля і руда, можна варити сталь. Сталь — основа машинобудування. Вона йде на заводи, і там з неї виготовляють безліч

корисних речей. Пароплави й мотоцикли, підйомні крани і мікроскопи, автобуси і трактори...

Про Україну кажуть, що це не лише хлібна, вугільна, але й цукрова країна...

Високі гори. У легкому голубому мареві їхні рожеві обриси здалеку відкриваються мандрівнику. Овіяні вітрами, барвисті, вони надають західній околиці України якоїсь особливої чарівності. Тільки-но увійдеш в їх володіння, перебредеш одну з гірських річок, піднімешся на якийсь із схилів, як тебе звідусіль оточать дрімучі лісові хащі, соковиті лугові галявинки, субальпійські квіти й папороті; з котрих ще не збігли кришталеві краплини роси. А там, за горами й відрогами — просторі долини, мальовничі селища в розквіті садів...

Це і є Закарпаття. Своєрідний, неповторний край! Яких тільки багатств не має його земля! Вугілля, залізна руда, мармур, кам'яна сіль, каоліни. Яких тільки благ не дають його поля! Яка розмаїта його природа — стрімкі ріки, чудові ліси!..

Пасажир, котрий подорожує з півночі або зі сходу до Азовського моря, під'їжджаючи до вузлових станцій Донецької залізниці, помітить на сталених шляхах потяги, вщерть заповнені вугіллям, а на горизонті — ваговиті копри, пірамідальні терикони шахт, спалахи домен.

На місці старих шахтарських селищ виросли гарні міста. Міріадами вогників сяють вони по всій донецькій землі.

Узнати Україну — це означає побачити її міста і села, піднятися на Карпатські гори і спуститися у глибочинь донецьких шахт, вдихнути пахощі просторих пшеничних і кукурудзяних ланів, покуштувати її садових плодів, відчути солоний вітер морського побережжя, жар мартенів і доменних печей...

КИЇВ ДРЕВНІЙ

Київ XI—XII століть вважався одним з найбільших і найбагатших міст Європи. Про його велич і значення свідчить одне лиш те, що тут було збудовано близько 400 церков. Правителі наймогутніших на тоді держав — Англії, Франції, Польщі, скандинавських країн, Угорщини, Німеччини — прагнули поріднитися з київською княжою династією.

Київ був тоді добре знаним торговим центром. У ньому проходили великі торжища. Гості (так тоді називали купців) з багатьох країн світу привозили до Києва шовкові тканини, срібні й золоті нитки для оздоблення, вироби із золота й срібла, вино, фрукти, прянощі, прикраси, зброю, метали.

ГОЛОВНІ ВОРОТА ДРЕВНЬОГО КИЄВА

Літописи стверджують, що споруджено Золоті ворота 1037 року, і були вони головним, парадним в'їздом до Києва. Висота проїжджої частини воріт сягала 12 метрів, ширина — 6,4. Над нею височів золочений купол Благовіщенської церкви.

Рештки храму ще збереглися до кінця XVII століття. Про це свідчить малюнок, зроблений гол-

ландським художником А. ван Вестерфельдом. До 1500-річчя Києва над Золотими воротами зведено триярусний павільйон, який дає уявлення про можливий первісний вигляд пам'ятки.

ТВОЄ ПРИЗВИЩЕ

Майже кожне прізвище має свою давню історію. Віками воно мало слугувати людині, тому й обирали прізвище влучне, значуще, характерне для його власника.

Чимало прізвищ пов'язано з різноманітними професіями. Згадаємо, що бондар виготовляв бочки, стельмах — вози, гончар — вироби з глини, швець шив взуття (шевчук — син шевця), скляр склив вікна, мірошник перемелював зерно на борошно і т. д. От і маємо: Бондар, Бондаренко, Бондарчук, Стельмах, Стельмашенко, Гончар, Гончарук, Гончаренко, Шевчук, Швець, Шевченко, Скляр, Скляренко... Продовжити спробуйте самі.

Є й такі прізвища, які нагадують про село, місто, річку, місцевість, звідки родом предки: Дончак, Дончик, Славута, Остерський, Поліщук, Хоролік...

Священна повага й любов українців до хліба загальновідома. Отож зрозуміла й наявність прізвищ—Паляничко, Овсієнко, Житник, а ще Пиріг, Мандрика, Книш, Корж, Плачинда, Балабуха.

Світ прізвищ надзвичайно цікавий, сповнений несподіваних знахідок.

УКРАЇНЬСЬКА ПИСАНКА

Знамениті у всьому світі українські писанки беруть свій початок від прадавніх вірувань нашого народу.

Найперше яйце — за легендою — мало всередині не жовток з білком, а зародок цілого світу. Розмальовані яйця-писанки присвячувалися сонцю й

весні, а розписували їх напередодні свята Весни. З тієї хвилини, коли на яйце наносився орнамент, воно переставало бути простим яйцем, а ставало святою писанкою. Бо ж були ці орнаменти не простими малюнками, а таємничими знаками, пов'язаними з магичними обрядами. Шкода, що сьогодні ми вже розучилися «читати» писанки, і навіть не здогадуємося, про що нам може розповісти той чи інший малюнок. А писанки ж були вірними помічниками й захисниками наших предків. Писанки, до речі, не можна було писати в той час, коли ти з кимось посварився чи був у гніві, адже писанка — символ добра й сонця.

У орнаменті писанки, що називається «безконецник», скільки його не розглядай — немає ні початку, ні кінця, як немає початку й кінця життя на землі. «Безконецник» нагадує вічний рух спокійної морської хвилі. Цю писанку пасічники часто клали під вулики, щоб безкінечно роїлися бджоли.

А ось ця писанка називається «Берегиня». Жіноча постать із зведеними догори руками зображує саму Велику Матір усього живого — знамениту слов'янську богиню життя й родючості, її називали і Мокошею, і Ладою, але найчастіше — Берегинею...

Старовинна гуцульська писанка «олені» присвячувалася «небесним оленям», які, за давніми віруваннями, породили усіх тварин та людей на світ. Кінь присвячувався самому Дажбогові — богу Сонця.

Півень відвертав блискавку і громовицю. Тому писанку із зображенням півня клали під кут хати, аби охоронити її від блискавки.

Квіти, за українським повір'ям, були обличчями не-народжених дітей. Тому вірили, що бездітна жінка повинна писати багато писанок з квітами і дарувати їх дітям.

Якщо за часів язичництва писанки писалися до свята Весни, то з приходом християнства вони стали символом Великодня — свята воскресіння Ісуса Христа. Сьогодні наші матері, бабусі та сестри саме до цього дня розписують писанки. Після того, коли писанки разом із великодньою паскою освящать у церкві, їх дарують родичам, знайомим і друзям зі словами: «Христос воскрес!» У відповідь кажуть: «Воістину воскрес!» і щиро дякують, після чого тричі христосуються.

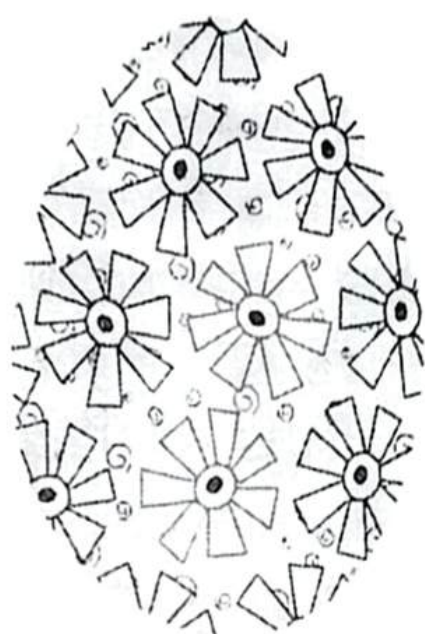
Дарувати писанку — означає бажати щастя, здоров'я, доброї вдачі. Діти йдуть по хатах, даруючи писанки родичам, а дівчата розписують їх для своїх коханих.

З християнством на писанках з'явилися й нові малюнки — символи Христової віри: хрест і церковця. Є й писанки зі знаками державного походження. На них, окрім орнаменту, зображено тризуб і написано: «Христос воскрес! Воскресне Україна!»

Українська писанка разом із нашими земляками помандрувала в далекі світи. І тепер чимало американців, австралійців, німців, канадців сприймають її як свою, рідну, і не уявляють Великоднього свята без писанки.

А ще про писанки складено багато легенд. Ось одна з них: «Коли Христа вели на муки, Матір Божа писала уночі писанки. Виходили вони дуже гарні. Як писала, котилися з очей сльози: котра слізка на писанку капнула, там учинилася цяточка. Тому і кладуть писанкарки на писанки цяточки».

А ось яку легенду ще й донині розповідають на Гуцульщині — у Карпатах: «Злий Ірод, прикутий у пеклі, кожного року посилає своїх слуг на землю і питає в них, коли повернуться: — А чи люди писанки пишуть, чи ні? — Пишуть усі люди, — відповідають слуги. Тоді Ірод аж заходиться від плачу, бо ті люди, котрі пишуть писанки, то не його люди. Плаче Ірод, зривається з ланцюгів, але ковалі знову потовщують залізо...

Тож доки пишуть, доти буде світ, а як перестануть, тоді світ має скінчитися...»

Отака дивовижна легенда... Але чому вона так скидається на правду?

ХРАМ СВЯТОЇ СОФІЇ В КИЄВІ

Софійський собор було збудовано князем Ярославом Мудрим у 1037 році на честь перемоги над войовничими печенігами. Храм було зведено на тому самому місці, де відбувалася битва. «Софія» грецькою мовою означає «мудрість». І справді, Софія Київська стала символом світла, розуму, перемоги над темними силами. Софійський собор був у давнину не лише головним

митрополичим храмом Київської держави епохи її розквіту, а й головним політичним і культурним центром. Саме тут князем Ярославом було засновано першу на Русі бібліотеку, тут велось літописання, переписування і перекладання книг, відбувалися церемонії «посадження» князів на київський престол, прийоми іноземних послів. Храм чарував та дивував киян і численних гостей града-Києва. Крім фресок і мозаїк, його прикрашали оздоблення з мармуру. Свого часу єпископ Верещинський писав: «...У цілій Європі немає храмів, які за цінністю й вишуканістю оздоб стояли б вище за константинопольський і київський». Безцінні мозаїки і фрески й до сьогодні збереглися, незважаючи на численні перебудови і реставрації. Особливо вражає «нерушима стіна» Софії — Марія Оранта з піднятими руками. Цій мозаїці близько тисячі років, і кияни вважають, що вона береже їхнє місто.

4. СКАРБНИЦЯ НАРОДНОЇ МУДРОСТІ

ТРИ ДИВО-МАЙСТРИ

Латиська казка

Жив колись давно-давно один чоловік. Було в нього три сини, і всіх їх він дуже любив. А був той чоловік уже геть старий, небагато йому лишалося жити. І, знаючи це, він якось сказав своїм синам:

— Любі мої діти! Усі ви мені дорогі, а я все не можу вирішити, котрому з вас своє майно віддати в спадщину, бо жити мені лишилося зовсім мало. Отож, щоб ніхто з вас не був скривджений, зробімо так: ідіть-но ви вчитися ремесла. Кожен хай вибере ремесло, яке йому найбільше до вподоби. А через три роки повернетеся додому й покажете, хто чого навчився. Чиє ремесло виявиться кращим, тому я й залишу в спадщину все, що маю.

Погодилися сини з батьком, не перечили йому. Зібралися вони, попрощалися з батьком та й рушили в далеку путь.

До перехрестя доріг брати йшли разом, а тоді розійшлися, домовившись, що через три роки повертатимуться додому і на цьому місці неодмінно зустрінуться.

Три роки прожили брати на чужині, і кожен вивчав те ремесло, яке здавалося найкращим. А одного дня брати зішлися на домовленому місці. Повернулися разом у батьківську хату, розповів кожен старому батькові про те, як жив усі ці роки та якого ремесла навчився. Старший син навчався у кузні і став вправним ковалем, середній навчився на перукаря, і лише найменший не міг сказати, як називається його ремесло. Батько спочатку подумав, що він і не вчився ніде. Тоді домовилися, що на другий день кожен з них покаже батькові те, що вміє, чого навчився. А батько хай вирішує, чиє ремесло найкраще.

Вранці вийшли всі четверо на подвір'я й сіли під хатою. Сини свої інструменти прихопили: старший все, що ковалеві потрібно, середній — що для перукарства, а в найменшого в руках батько побачив лише гарну паличку. День випав погожий — кращого не треба. Сидять вони, про те, про се гомонять. Мимо проїжджав багатий пан; карета — очей не відведеш, така гарна, четверо коней у неї запряжені. Старший син і каже:

— Зараз я покажу вам, тату, чого навчився. Ви самі зможете побачити й оцінити мою вправність!

Узяв свої інструменти, підбіг до четверні, схопив одного коня за ногу, на ходу відірвав стару підкову й прикував нову, а коні мчали собі галопом. Побачив це батько й каже:

— Добре ти, сину, вибрав собі ремесло, потрібне воно людям. Видно, спадщина тобі дістанеться.

Раптом бачить: полем заєць скаче. Тут середній син і каже: — Ну, тату, тепер моя черга показувати своє вміння. Схопив свої інструменти й погнався за зайцем. Наздогнав зайця, намилив йому морду й поголив так, що ні разу не порізав. А заєць мчав щодуху далі.

— Твоє ремесло, сину, — сказав батько, — мабуть, ще краще, ніж у старшого брата. Видно, тобі доведеться спадщину залишити.

Тут підійшов до батька найменший син і прохає: — Дозволь, тату, й мені показати, чого я навчився за ці три роки.

— Що ж, показуй! — промовив батько, хоч і невтямки йому було, що зможе син показати, чим здивувати. Адже нічого, крім палички, він при собі не мав.

Взяв найменший син свою паличку, вийшов на середину двору й став нею над головою крутити. І що видумаєте? Тільки крутнув паличкою, як у ту ж мить пішов дощ, і далі, чим швидше крутив, тим сильніший ішов дощ. А перестав син крутити, сховав паличку — дощ ущух. Усе довкола промокло, а в найменшого сина — навіть одяг сухий. Побачив це батько, обійняв найменшого сина й сказав:

— Кращого за твоє ремесло не може бути! Залишаю тобі спадщину!

Незабаром батько помер, а брати так і залишилися жити в батьковій хаті, і жили вони в мирі та злагоді.

Одного літа стояла страшна спека, почалася засуха, все погоріло на пні. Люди бідкалися: як жити без хліба. А брати не сумували, дощів у них завжди вистачало. Як тільки земля почне висихати — обійде найменший брат ниви, покрутить чарівною паличкою над головою, і будь ласка: пий, земле, водицю скільки хочеш. Восени, коли в усіх селян у засіках було пусто, у братів нікуди було зерно зсипати.

Всі дивувалися: звідки в братів такий урожай, та ж довкола все вигоріло!

Дійшли чутки про найменшого брата до короля. Приїхав до нього король зерна купувати. А той брат усім продавав, кому тільки треба було: дуже багатий врожай вони зібрали.

— Як це ти зміг такий урожай зібрати, — дивується король, — адже дощів зовсім не було.

Отут найменший брат і розповів королю про все: як вони вирушили ремесла вивчати, які ремесла вивчили його брати старші і якого він сам навчився...

ДІДУСЬ І МАТИ ВОДИ

(Ногайська казка)

Якось один дідусь пішов у ліс по дрова. На шляху до лісу протікала бурхлива річка. Дідусь ступив на хиткий місток і ненароком випустив сокиру. Перейшовши річку, дідусь сів на березі і заплакав. Адже в його бідному господарстві була єдина сокира! Тут з річки вишла Мати води і питає: — Чого ти плачеш?

— Та ось впустив у річку свою єдину сокиру. Тут Мати води дістала із дна річки золоту сокиру, простягла старому і каже: — Твоя сокира? — Ні, — відповідає дідусь.

Вона дістала іншу сокиру, на цей раз срібну, й питає: — Може, це твоя сокира? — Та ні, — відповідає старий.

Тоді Мати води показала дідусеві третю сокиру, зовсім просту. — Твоя?

— Оце моя! — зрадив дідусь. За його чесність Мати води віддала дідусеві усі три сокири: золоту,

срібну, просту. Дідусь нарубав дров і повернувся додому. Його багатий сусід побачив у старого золоту і срібну сокиру та й питає: — Звідки в тебе таке багатство? Дідусь усе йому розповів. Тоді багатій швидше вхопив свою сокиру і побіг до води. Він кинув сокиру в річку, а тоді сів на березі і став плакати.

Мати води вийшла з річки і питає: — Чого ти плачеш? — Впустив свою сокиру у воду.

Мати води нагнулася і дістала з дна золоту сокиру. — Це твоя сокира? — Так-так, моя! — відповідає той. Тут Мати води й каже:

— Ти обманув мене, і не буде тобі ні золотої сокири, ні простої. І з цими словами вона щезла.

СТО КОНЕЙ ЧИ СТО ДРУЗІВ

(Осетинська казка)

В одному поселенні жили два джигіти, два приятелі. Перший мріяв про коней. Він казав:

— Мав би я сто коней, я був би найщасливішим у світі!

Другий також любив коней. Як можна не любити коней? Та він говорив:

— Ні, друзі дорожчі. Мав би я сто друзів — я був би найщасливішим на світі!

Так вони довго сперечалися: що дорожче — коні чи друзі? І якось вирішили: підемо мандрувати по землі, відправимось у різні сторони. Хай кожен досягне своєї мрії: кому треба коней — хай купить коней, кому треба друзів — нехай знайде друзів. Відправилися вони в путь, пішли у різні сторони. Пройшов рік. Джигіти зустрілися у своєму поселенні. Перший питає:

— Чи вдалою була твоя мандрівка?

— Вдалою, — відповідає другий. — Об'їздив я немало земель і знайшов дев'яносто дев'ять друзів. А ти?

— А я купив дев'яносто дев'ять коней, — каже перший джигіт. — Я майже щасливий.

— Тоді візьми мого коня, щоб для повного щастя ти мав їх сто. — Дякую! — каже перший джигіт. — Тепер я щасливий. А я тобі буду вірним другом.

— Спасибі! Тепер і я щасливий. У мене вже сто друзів. Перший джигіт прийшов додому і каже матері: — Не даремно я мандрував. Здійснилася моя мрія. У різних землях купляв я відбірних коней. Тепер у мене їх сто! Пройде час, мій табун помножиться, я стану ще багатшим! Я буду багатіти з кожним роком! Мати раділа словам сина. Другий джигіт прийшов додому і каже мамі:

— Не дарма я довго мандрував. Здійснилася моя мрія. У різних землях я знайшов сто друзів!

І ця мати раділа синовим словам. Вона сказала:

— Добре, що ти знайшов друзів, та перш, ніж вважати себе щасливим, треба переконатися, чи це справді друзі. Лише тоді можна гордитися їхньою дружбою.

— А як випробувати друзів? — питає син.

— Сідай на коня, — каже мати, — скачи по аулах. Скажи друзям, що ти попав у біду, залишився без хати, без майна, без скотини. Побачимо, що вони скажуть. Син сів на коня і поскакав до друзів.

Тієї ж ночі до його друга, власника ста коней, прийшла справжня біда: абреки-розбійники забрали його табун. Вранці він спохватився — нема коней. Став він бігати

туди-сюди, розпитувати людей, та ніхто не чув, ніхто нічого не бачив.

Джигіт повернувся додому і каже:

— Був я щасливим одну лише мить. А тепер я найнещасніший у світі!

Скоро повернувся в поселення другий джигіт. Він сказав матері: — Я випробував друзів. Усі вони — справжні друзі! Ніхто з них від мене не відвернувся, не покинув у біді. Ось глянь.

Мати вийшла з дому і побачила, що з усіх боків до поселення люди гнали скотину, везли на гарбах добро. Під'їжджають до їхнього дому, дарують від усієї душі. Мати їм каже:

— Спасибі вам, добрі люди, та нам нічого не треба, я лише випробувати вас хотіла.

А ті й слухати не хочуть: — Не відмовляйтеся, не зобижайте!

Друзі залишили подарунки і роз'їхалися по домівках. Мати каже:

— Ти маєш рацію, синку, у тебе — справжні друзі, вони не залишать у біді.

Тоді вона розповіла синові, що в його друга розбійники забрали весь табун. Син віддав йому всі подарунки, що одержав од своїх друзів.

— Не горюй, — сказав він. — якщо людина має друзів, біда не страшна.

— Тепер і я це зрозумів, — сказав перший джигіт, той, який найбільше за все на світі любив коней. — Тепер я зрозумів, що сто друзів краще, ніж сто коней.

5. ТАЄМНИЦІ СЛОВА

СПОДВИЖНИКИ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

На уроці історії Вітю Донченка викликали останнім. Він розповідав про битву під Пилявцями.

— Після триденного бою, — закінчував він, — козацькі війська оточили шляхетське військо, сміли-

вим ударом прорвали оборону противника і захопили його табір. Польські війська почали в паніці тікати. Козаки захопили тисячі возів із різним майном, багато всілякої зброї, у тому числі понад сто гармат. Перемога під Пилявцями мала величезне значення. Вона відкрила шлях до дальшого наступу народної армії на захід.

— Добре, — сказав учитель, — а які козацькі полковники особливо відзначилися в цій битві?

— Подвижниками Богдана Хмельницького були талановиті воєначальники — полковники Максим Кривоніс, Іван Богун, Данило Нечай та інші.

— Хто помітив помилку в останніх словах Віті? — спитав учитель.

Клас мовчав.

— Начебто все правильно, — мовила дівчинка в окулярах.

— Щодо історичних фактів — так, але Вітя вжив неправильно одне слово, — сказав учитель.

— Може, подвижники. Казав би вже краще помічники, а то фасонить — подвижники, — зауважив хлопець з останньої партії.

— Це непогано, коли людина прагне поповнити свій запас слів, — подивився вчитель у бік хлопчика. — А що трапляються помилки, — то не біда. На те ви й вчитеся, щоб здобувати нові знання, виправляти помилки. Сідай, Вітю, у нас є ще трохи часу, і ми поговоримо про слово подвижник.

Слово *подвижник* спочатку означало аскета, людину, яка з релігійних міркувань часто позбавляла себе необхідного.

У сучасному значенні подвижник — це людина, яка самовіддано береться за досягнення високої мети в якійсь галузі діяльності. Кажуть, наприклад, подвижник мистецтва, подвижник науки.

А *сподвижник* — це чийсь соратник у важливих справах. Отже, про помічників Богдана Хмельницького треба було сказати, що це його сподвижники.

Слова *подвижник* і *сподвижник* відрізняються одне від одного ще й у синтаксичному плані: *подвижник* може виступати або з додатком (наприклад, *подвижник науки*), або взагалі без залежних слів (наприклад, «Він був подвижником»), і тоді мають на увазі «в житті» («подвижником у житті»); *сподвижник* вживається тільки разом з іменником, що позначає особу, соратником якої є людина, названа *сподвижником* (наприклад, *сподвижники Богдана Хмельницького*).

Євгенія Чак

У ШКОЛІ ВСЕ ТАКЕ ЗНАЙОМЕ

І справді: ось ви переступили шкільний поріг, а далі — знайомий з минулого року вестибюль: портрети, дзеркало, картини... Вестибюль знайомий, а його назва? Чому вдома — вітальня або коридор, у театрі — фойє, у готелі — хол, а в школі — вестибюль? Адже скрізь це — перше приміщення, до якого ми потрапляємо зовні.

Спочатку давайте виберемо слово, яке трапляється найчастіше. Ви скажете: «Це — коридор». В основі цього слова заховалося латинське дієслово із значенням «бігати». Дивно. Невже коридори споконвіку існували для того, щоб ними бігали? Ну, у школі — зрозуміло, там коридори для того й існують, щоб ними бігали «малявки», а чергові робили їм зауваження. А в інших будинках? Виявляється, що ті перші коридори, від яких пішли усі інші, були не у звичайних домівках, а в укріпленнях, у замках. Так звалися вузькі галереї навколо укріплення, закриті переходи з однієї башти в іншу, якими й перебігали захисники укріплення під час боїв.

У слова *коридор* є родичка — *корида*. Це бій людини з розлюченим биком. Повністю *корида* зветься «*корида де торос*» — «біг биків». По арені бігає страшний лютий бик, наздоганяючи людину, яка то захищається, то нападає.

Слово *фойє* найчастіше трапляється в таких парах слів: *фойє театру*, *фойє кінотеатру*, *фойє клубу*. Значить, це те місце, де глядачі збираються перед початком вистави або в перервах. Слово до нас прийшло з французької мови, його значення — «вогнище», «осередок» — місце, куди люди збираються «на вогник», щоб побути разом.

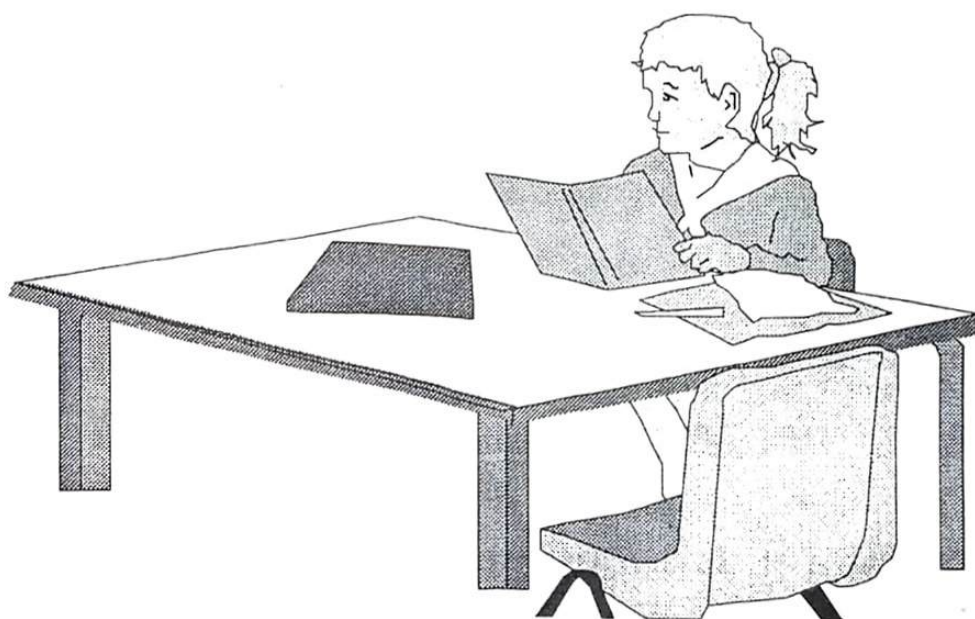
Ну, а *вестибуль*? У школі це перше приміщення, з якого розходяться на всі боки коридори і піднімаються сходи на другий поверх. У звичайних житлових будинках *вестибулі* — великі приміщення одразу ж при вході — бувають рідко. Слово це латинське, означало воно «вхід», а от називали цим словом давні римляни щось зовсім інше, ніж ми. У римлян це була відкрита галерея перед входом до будинку — дах, підтримуваний кількома колонами. Значить, *вестибуль* був спочатку «за порогом», надворі, а тепер він переступив поріг і увійшов у приміщення.

Мабуть, найрідше з усіх цих слів у нас можна почути англійське слово *хол*. *Хол* — це просторе приміщення, велика кімната в житловому будинку чи у квартирі, але в цій кімнаті ніхто не живе, це «нічия» кімната. Звичайно, це перша кімната, в яку відчиняються вхідні двері і двері інших кімнат. У холі можна почекати на когось, відпочити. Найчастіше холи бувають у санаторіях, у готелях, у клубах.

Нарешті, ми з вами проминули шкільний *вестибуль*, коридором дійшли до вашого класу. Коли ви кажете «мій клас», то це в одному випадку класна кімната, в іншому — учні вашого класу. Але обов'язки

слова *клас* на цьому не закінчуються. Адже ми знаємо ще клас рослин, клас морських і річкових суден, клас вагонів і кают та багато іншого. І все це велике гіллясте дерево значень слова *клас* виросло з одного кореня — з латинського слова *класіс* — «розряд», «група».

А тепер спробуємо відповісти на питання: «Що від чого пішло?» Учнів почали звати класом, бо вони вчаться у класній кімнаті? А може, класну кімнату так назвали тому, що в ній вчиться 3-А чи 4-В клас? Подумали? Готові? Правильно. На першому місці клас — «група учнів», а вже від них — класна кімната, в якій вчаться ці учні.

Та ось нарешті й рідна парта. Може, хоч вона виявиться своєю, не чужинкою? Ні, вона теж чужинка, мандрівниця. Розповідають, що давніше учні сиділи на довгих лавах біля столу. Та ось їх розділили, розсадили по два: апарт — «збоку, окремо». Слово це є і в німецькій, і у французькій мові.

Та чужинкою парта була колись, а сьогодні вона своя, рідна — з усіма її подряпинами і кляксами. Ой! А клякса ж теж чужинка, німкеня!

...Класна дошка. Крейда. Карта на стіні. Таблиці. Таке все знайоме, звичне, нічого цікавого. А як придивитися уважніше?

Тільки-но ми почнемо уважніше придивлятися до усіх цих звичних предметів, як давні знайомці стають дивними незнайомцями. Он лежить крейда — тиха, біла, непомітна. А вона не зовсім крейда, вона — *крета*, а ще точніше — глина з острова Кріт. Давним-давно римляни вивозили цю білу глину з острова Кріт для своїх будівель, називаючи її при цьому крета, тобто «кретянка», «жителька Крети» — острова Кріт, по-нашому. Пізніше таку ж глину знайшли у себе германці.

Назву для цієї глини вони взяли у римлян, трохи переробивши її. Спершу це була кріда, креда, а згодом — крайде. Від германців слово примандрувало до нас.

Уявіть собі, що навіть ім'я класної дошки — і те мандрівне. Українське слово *дошка* й російське *доска* походять від грецького слова *діскос*. Це слово у греків означало і «металевий круг, диск» — знаряддя для метання, кидання, і «підставка, піднос для їжі». Далі це слово йшло вже знайомим нам шляхом. У германців воно означало спочатку «блюдо», а пізніше — «стіл». Від них це слово потрапило до слов'ян. Але у наших предків уже було слово «стіл», тому слово дошка стало позначати дерев'яний кружок або квадрат, на якому різали та подавали м'ясо і хліб.

Цікаво, що це грецьке слово ми запозичали двічі. Колись дуже давно це слово прийшло до нас як дошка, а вдруге ми запозичили його зовсім недавно. Так з'явився у нас диск для метання і дискобол — людина, яка займається цим видом спорту. Є ще й диск в автоматичній зброї. Які це далекі речі: дошка, на якій мама ріже хліб, — і диск автомата! А назви обох предметів — рідні сестри, тільки одна старша, друга — молодша.

У слова *карта* теж досить велика родина: карта, картина, хартія і навіть картуз (головний убір). Слово карта є в італійській мові. Означає воно там «папір». Ще раніше, у латинській мові, було слово *хартес*. Ним називали аркуш паперу. Тепер, знаючи «предка», ми можемо легко встановити «родинні» зв'язки: карти робляться з аркушів паперу, хартія — документ, написаний на папері, картина — це був спочатку «тонкий красивий папір», а вже пізніше — те, що на ньому намальовано. А *картуз*? Попервах це був паперовий мішечок з порохом чи патронами, а далі — головний убір з бавовняної тканини.

А ще у вас у класі були *таблиці*. Це теж член вельми старої і шанованої родини. «Предок» у ній — латинське слово *табула* — означало «дошка», «список», «таблиця». У нас живуть два члени цієї родини: старенька тітонька таблиця (вона живе у нас вже понад двісті років) і молода її племінниця — *табло*. Це слово з'явилося у нас порівняно недавно. Ним називають сигнальний щит, на якому можна бачити хід змагань і їх результат.

Тепер ви знаєте, звідки прийшли предмети, які вас оточують у школі, і які слова і звідкіля ці предмети принесли з собою.

Алла Коваль

АЗ, БУКИ І БУКВИ

З чого починається навчання? Кажуть, що навчання починають «з азів». А що це таке? «Аз» — це назва першої букви абетки — букви «а».

Абетка, азбука, алфавіт... Знайомі слова, правда? Означають вони те саме: це літери, поставлені у певному, ustalеному порядку. А навіщо тоді аж три різні назви, коли це те саме? Але ж назви — не однакові, тому треба до них придивитися уважніше.

Абетка — це а-бе-тка, а що таке «а», «бе»? Це перші дві літери, саме так ми їх вимовляємо: а, бе, ве, ге... А чому не а, б, в, г? Бо так вимовляти важко, незручно. От спробуйте замість бе, пе, ве, ге, де підряд вимовити: б, п, в, г, д. Кожного разу доводиться повітря набирати в груди, а потім виштовхувати його з себе разом з буквою. Тому люди здавна почали придумувати для букв назви, щоб їх легше було запам'ятовувати і вимовляти.

У Стародавній Греції дві перші літери мали назву *альфа* і *бета*. Пізніше греки почали вимовляти другу літеру як в і називати її *віта*. А ще пізніше *альфа* і *віта*, склавшись, дали алфавіт.

У слов'ян колись дві перші літери звалися аз і буки. Звідси — азбука.

Називати букви «повними іменами», щоб їх легко було запам'ятовувати, почали не стародавні греки. Першими були фінікійці — беручкі й винахідливі сусіди греків. Перша літера їхньої абетки скидалася на голову бика. От і назвали вони її *алеф* — «бик».

Друга літера нагадувала будиночок. Вони назвали її *бет* — «дім».

Греки свою абетку запозичили у фінікійців. Узяли вони й назви перших двох літер, хоч і не знали значення слів *алеф* і *бет*. Пізніше ці назви трохи змінилися, от і вийшли з *алеф* — *альфа*, з *бет* — *бета*, *віта*.

Слово *буки* — слов'янська назва літери «б» — нагадує одне дуже знайоме слово — буква. Чи вони не родичі, часом? І чиї вони, ці слова? Слово *буки* прийшло до нас від германців. Означало воно у них і «букове дерево», і «дощечка з бука, на якій писали», і «літера, вирізана на буковому брусочку». У нас слово *буки* спочатку було лише назвою літери «б», а пізніше буква — назвою будь-якої літери.

Є ще таке слово — «буквально», тобто «точно», «буква до букви», «як сказано, так і є». Коли хтось каже: «Я змок буквально до нитки», то це значить, що на ньому сухого рубчика немає. А коли хтось каже: «Я буквально скам'янів від жаху», то це вже далеко не «буквально»!

Було ще слово *макуларе* — «бруднити, плямити». Означало воно «пляма». А що у нас означає слово *макулатура*? Це — «усякий брудний папір, паперові відходи». Як же помирить колишню пляму і сучасні непотрібні папери? А ось як. Коли книжки почали друкувати, а не переписувати, то з'явився і друкарський брак — нечітко або брудно видруковані аркуші, поплямлений папір. Цей друкарський брак і дістав назву *макулатура*. Потім так почали називати не лише брудний, а й просто старий і непотрібний папір, прочитані газети, списані зошити та інше. Часом макулатурою називають не папір, а те, що на цьому папері написано чи надруковано, якщо воно нікуди не годиться.

Алла Коваль

РІДНА МОВА

Вивчайте, любіть свою мову,
як світлу Вітчизну любіть,
як стягів красу малинову,
як рідного неба блакить.

Нехай в твоїм серці любові
не згасне священний вогонь,
як вперше промовлене слово
на мові народу свого.

Як сонця безсмертного коло,
що креслить у небі путі,
любіть свою мову й ніколи
її не забудьте в житті.

Ми з нею відомі усюди,
усе в ній, що треба нам, є,
а хто свою мову забуде,
той серце забуде своє.

Вона, як зоря пурпурова,
що сяє з небесних висот.
І там, де звучить рідна мова,
живе український народ.

Володимир Сосюра

УКРАЇНСЬКА МОВА

Щасливий я і гордий, що читаю
Шевченка, і Франка, і Українку
На незрівнянній українській мові —
Й мені вже не потрібні словники.
О, що за мова! Тільки скажеш слово —
Й воно співає так, неначе вітер
Струни торкнувся — і вона зітхнула.
Струна? Чи слово? Чи сама душа?
О, що за мова!

В ній і злет в майбутнє,
І зойк минулого — кріпацька доля,
Іржання коней в Січі Запорізькій,
Крутих шляхів чумацьких далина...
Ну що за мова! Мова ця — як пісня.
І мова — казка... Шелестить тополя...
Струмок струмує стрімко по камінню..
Завія — завиває зимно сніг...
В ній є слова, як віддих: «Мій коханий!»
Якщо то клекіт — і слова клекочуть,
Якщо громи — то і слова гримучі,
Як в «Заповіті» гнівнім Кобзаря.
І, наче музика, звучить єднання
В ній голосних і приголосних... «Друже!»
Я мовою цією кличу друга —
І сам ловлю, ще, може, і невміло,
Виловлюю я сам за словом слово,
Згрібаю їх, як у безмежний невід,
І у криницю пам'яті кладу.

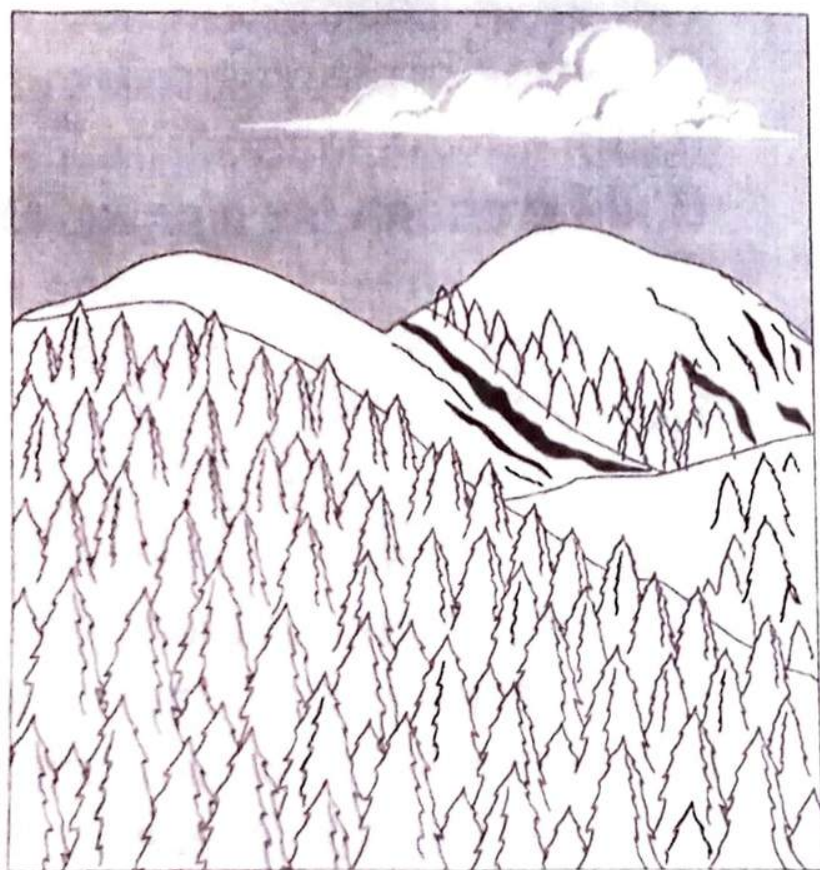
Микола Браун

6. ПЕРЕДІ МНОЮ ПРОФЕСІЙ РОЗМАЇТТЯ

ЛІСНИК

В таємниці лісові проник
Здавна мій сусіда. Він — лісник.
Лісникове діло не просте, —
Знає він, як дерево росте,
Як садити клена чи сосну,
І яку потрібно глибину...
Краще— восени чи навесні,
У погожі, а чи хмарні дні.
У літах він, та струнка хода,
А бригада в нього молода.
Не залежатись дрібному сушняку —

В лісі, як у дивному вінку!
А вже знає, із яких порід
Що робити слід, а що не слід,
І якій годиться йти на зруб:
Клен чи липа, бересток чи дуб.

Звуть «плакучою» вербу рясну, «Ко-
рабельною» зовуть сосну,
Дуба «велетнем» прозвали не дарма
Хоч гроза, а він собі дріма,
А вже як розбудить дужий грім,
Отоді шум дуба понад всім!
Говорив мені сусід-моряк,
Що шумить і море саме так.
Шум і шерхит, і пташиний крик —
Все то розуміє наш лісник.
Вже дізнавсь про дещо в нього я.
Лісова захоплює сім'я —
І звірятко полохливе зве,
Квіти і дерева — все живе...
Я з сусідом мандрувати звик.

— Без любові що то за лісник?
І здається, що мені співа
Сторона кохана лісова...

Олекса Ющенко

Вчителька

Сонечко встає, і в росі трава,
Біля школи в нас зацвітають віти.
Вчителько моя, зоре світова,

Де тебе питать,
Де тебе зустріти?

На столі лежать зошитки малі,
І роботи час проганяє втому.

І летять-летять в небі журавлі,
І дзвенить дзвінок
Хлопчику малому.

Скільки піросло й полетіло нас
В молодій весні, в колосистім полі,
А у тебе знов та ж доріжка в клас,
Той же явір наш
Під вікном у школі.

Двох синів твоїх узяли фронти,
Бо на рідний край впала чорна зли-
ва,

В партизанську ніч посивіла ти,
Як в тяжкий мороз
Непожата нива.

Знов щебече юнь і цвіте трава,
Пізнаю тебе в постаті несхилій.

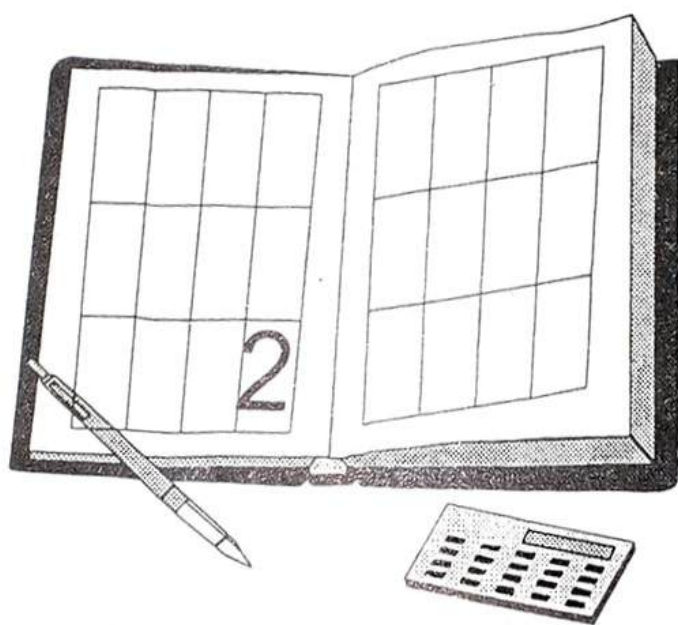
Вчителько моя, зоре світова,
Раднице моя
На Україні милій!

Андрій Малишко

7. ВЕСЕЛІ ВІРШІ ГРИЦЬКА БОЙКА

ПРО ЩОДЕННИК

Вова в класі, коло дошки
Завдання не знав нітрошки.
Невеселий, як ніколи,
Повертався він із школи.
«Треба двійку приховати,
Щоб не знали мама й тато.
А як виправлю на п'ять —
Можна буде й показати».

У сараї, там, де дрова,
Заховав щоденник Вова.
Заховав і в двір побіг
До однолітків своїх...
А на завтра вчитель знову
Викликав до дошки Вову.
Ну, а Вова коло дошки
Завдання не зна нітрошки!..
І вчорашнього не знає,
Ще й щоденника не має...
Ще й до школи мама Вови
Розхвильована прийшла,
Бо в сараї, там, де дрова,
Двійку Вовину знайшла!

ШПАРГАЛКА-ВИРУЧАЛКА

В класі в нас
Є Панас, —
Маєм з ним мороку:
Без шпаргалки-виручалки
Він не ступить кроку.
Він без «Не»
НЕ дихне, —
Тільки й чуть від нього:
— Я НЕ знаю, я НЕ вмію,
Я НЕ чув такого...
От якраз
Наш Панас
Знову біля дошки, —
Та домашнього завдання
Він НЕ зна нітрошки.
Він стоїть і мовчить, —
Сум в очах у нього...
Та шпаргалка-виручалка
Вже летить під ноги.
Озирнувсь і нагнувсь —
Вчитель не побачив...
Та, шпаргалку прочитавши,
Він ледь-ледь не плаче.
Бо написано
В ній
Так було Панасу:
«Не надійся на шпаргалку!» —
Це від всього класу.

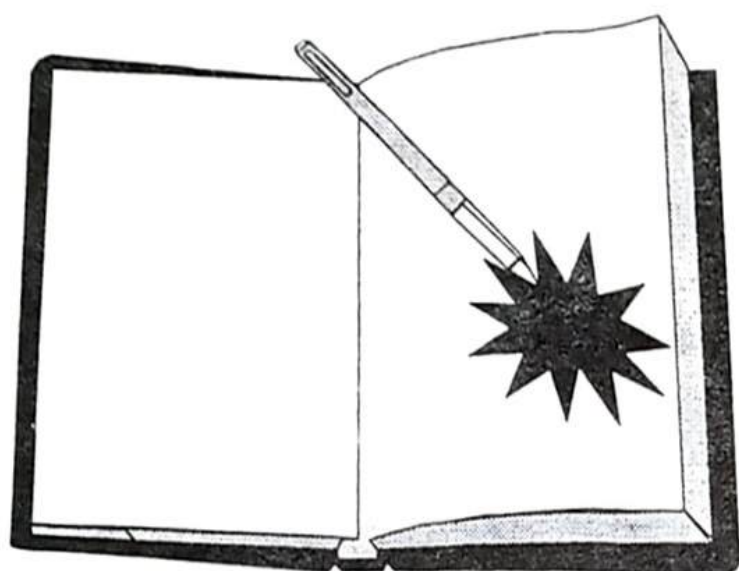
ПРО АНДРІЙКА-НЕУМІЙКА

Уривок з казки

Це Андрійко-Неумійко.
Ну й хлопчина!

Ну й мастак!
В школі, вдома,
Скрізь, у всьому,
Завжди в нього
Все не так.

Починає, поспішає,
А виходить на одне:
Наш Андрійко —
Неумійко
Що не візьме —
Те не втне.

В зошит білий
Ляпка сіла.
Що робить йому тепер?
Став завзято
Витирати —
Дірку в зошиті протер.

Став кімнати
Підмітати —
Та ще дужче насмітив.

Взявся, діти,
Посуд мити —
Чашку з блюдечком розбив.

У Андрійка-Неумійка
Молоток є і гвіздки.

Він до діла
Взявся сміло:
Бац!..
На пальцях — синяки!
Став збивати,
Майструвати
Він конуру для
Рябка.
У Андрійка-Неумійка
Вийшла хатка для шпака.

Ось Андрійко-Неумійко
Змайстрував собі стільця.
Хвалить тато:
— Майструвати
Ти, Андрійку, молодця!

Стільчик вдався, —
Та... зламався!
І Андрійко каже всім:
— Це від того,
Що на нього,
Мабуть, хтось учора сів!

Став санчата
Фарбувати —
Фарбу й щіточку приніс:
Сині в нього
Руки й ноги,
Навіть вуха, навіть ніс.
На ялицю
Шпаківницю
Він повісити поліз.
Та злякався і зірвався, —
На ялиці сам повис!

І дівчата, і хлоп'ята
По гриби пішли у ліс.
Наш Андрійко-Неумійко
Заблудив між трьох беріз.

СКОРОМОВКИ

ВОРОНА-КАРКАРОНА

— Де, вороно-Каркароно,
Ти була?
Що, вороно-Каркароно,
Принесла?
— Я проснулась,
Стрепенулась і:
«Кар-кар!» —
На воронячий
Зібралась
Я базар.
Рано-рано
Прилетіла
До струмка,
На городі
Проковтнула
Черв'яка.

ВАРЕНИКИ

У кухара
Валерика
Розварились
Вареники.
Розварились
Вареники...
Варениці
У Валерика!

СПОЧИВАЄ СИВИЙ СОМ

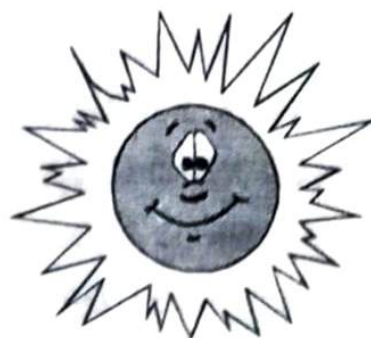
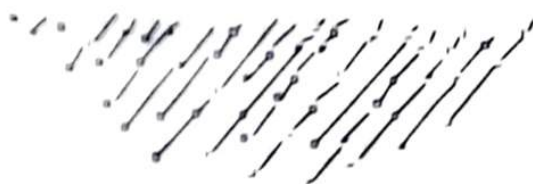
Сом
Наївся
Досхочу:
Ситно
Сому-Вусачу.
Спочиває
Сивий
Сом:
Ой, солодкий
Сниться
Сон!

8. ХЛІБ — УСЬОМУ ГОЛОВА

Три товариші

З народного

Ой за горою, за кам'яною,
Ой там зібрались три товариші:
Один товариш — то Сонце красне,
Другий товариш — то Місяць ясний,
Третій товариш — то дрібний Дощик.

А Сонце каже: «Як ізійду я,
Як ізійду я раненько-рано,
То ізрадіють усі на світі».
А Місяць каже: «Як ізійду я,
Як ізійду я звечора рано,
То ізрадіє риба у морі,
Люди в дорозі, звірі у полі».
А Дощик каже: «Як упаду я,
Як упаду я тричі на землю,
То ізрадіє жито, пшениця,
Жито, пшениця, всяка пашниця».

ПРОШУ ДО СТОЛУ!

Де б ви не накривали на стіл, яких би страв не наготували, всі старання будуть марні, якщо забудете про хліб.

Найдобріші ласощі з часом набридають. Хліб — ніколи. Який же подати? Чорний? Білий?

А він буває дуже різний: житній, пшеничний, пшенично-пшеничний, подовий, ризький... У всякого хліба свій смак, своя форма: паляниця, калач, буханець, батон.

У Білорусії випікають плетеники. У Молдавії — яєчний хліб. В Естонії — вал-галські булки. У Латвії — світку-мейзе.

У Польщі — хліб сандомирський і хліб закопанський. У Німеччині — хліб з тмином або анісом.

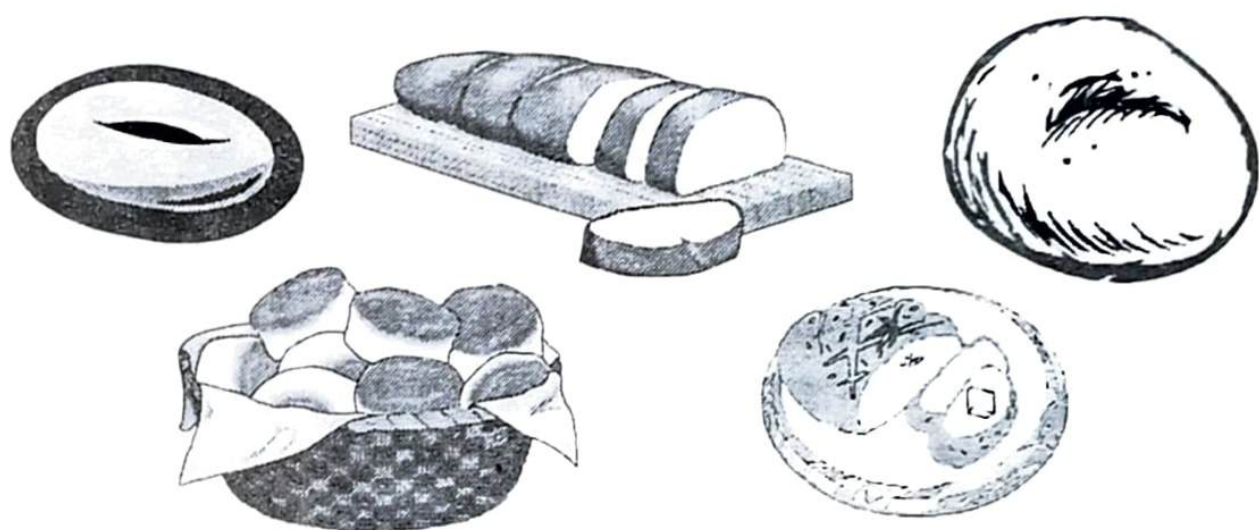
Є хліб буденний. Є святковий: пряники, бублики, сушки, сухарики, здоба з маком та корицею, витіюваті кренделі.

Але всякий хліб веде свій родовід від круглого, як сонце, коржа.

Коржі й тепер печуть. Коли маленькі, коли більші. Іноді тоненькі, як пелюстка, іноді високі, пишні. І називають їх скрізь по-різному. У Грузії — валіпурі, мадаурі. В Азербайджані — чурек. У Вірменії — лаваш. У

Мексіці — тартілія... У кожного народу свій улюблений вид хліба. І своїм уподобанням ніхто не зраджує.

Як зберегти хліб свіжим? Здавна билися над цим. Дуже прикро: минає всього два-три дні, і хліб черствіє, втрачає смак і аромат. З часом виявилось: допомагає випічка у два прийоми. Коли хліб майже готовий, його виймають з печі і протягом доби зберігають при кімнатній температурі. Потім — знову в піч. Виручає і добавка до пшеничного борошна житнього. Чорний хліб черствіє не так швидко.

Але найбільш надійним виявився спосіб, яким у давнину користувалися російські пекарі, — заморожування.

Звичайно, зараз чекати морозу не доводиться. Сві-жоспечений хліб кладуть у морозильну камеру. Витримують його там кілька годин при температурі мінус тридцять градусів. Після такого «гарту» хліб ще довго зберігатиме свою свіжість.

Є тисячі рецептів приготування хліба, 3 року в рік з'являються нові.

З'явився і космічний хліб. Точніше, маленькі хлібці. Кожен буханець розміром з цукерку. Всього чотири з половиною грами. Зате не черствіє і не кришиться. І дуже смачний. Прощу до столу!

Олексій Владимиров

ХЛІБ — ТО ПРАЦЯ ЛЮДСЬКА

Узяв онук у хаті шматок хліба, пішов у садок і став ним спілі груші з дерева збивати. Підходить дідусь і питає: — Що це ти робиш, онучку?

Онук похнюпився, не насмілиться очей підвести. Знав, що робить недобре, але сподівався, що ніхто не бачитиме.

— Візьми той хліб, — звелів дідусь.

Підняв онук шматок хліба.

— Є в тебе чиста хусточка?

Витяг онук з кишені чисту хусточку.

— Загорни хліб у хусточку.

Онук загорнув.

— Так і неси цей шматок хліба до хати, поклади його поруч зі своїми книжками. Хай лежить він доти, доки ти не виростеш і народяться у тебе діти. Заповідай тоді своїм дітям і внукам, що хліб — це святиня і знущатися над ним — великий гріх.

— Дякую вам за науку, дідусю, — тихо каже онук і несе шматок хліба в хусточці до хати.

Той шматок хліба він зберігав багато літ. Як виросли його два сини й стали розуміти, що таке праця і честь, він сказав їм:

— Найдорожча цінність — хліб. Його виростив ваш прадід. Бережіть і шануйте хліб, бо то праця людська.

Василь Сухомлинський

10. РОЗМІРКОВУЮ ПРО...

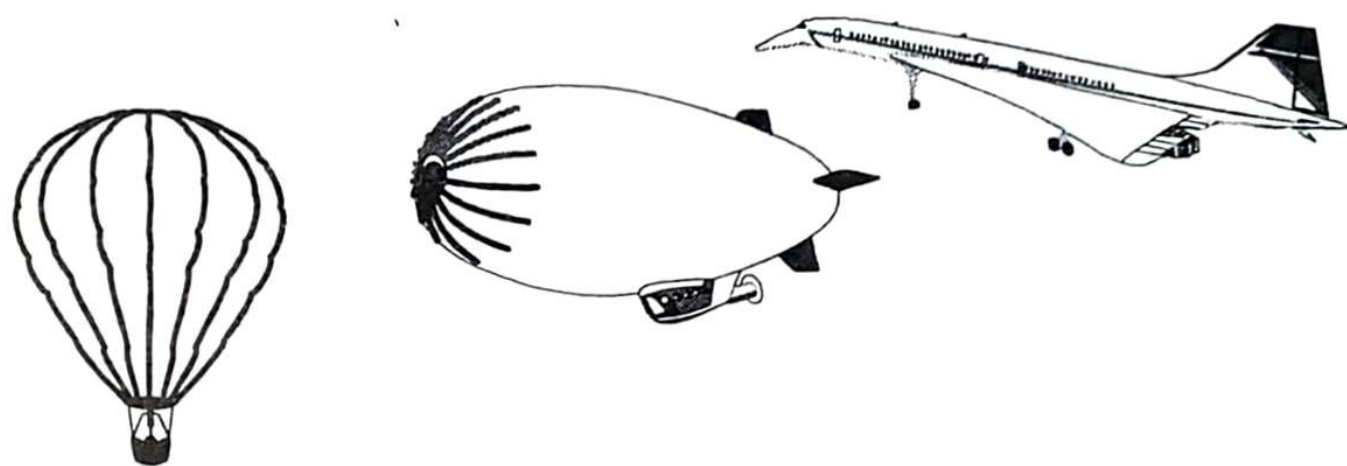
ЯК ЛЮДИНА НАВЧИЛАСЯ ЛІТАТИ

Люди здавна заздрили птахам і мріяли полетіти в небо. Із тонкої шкіри чи тканини вони робили крила, чіпляли їх собі до рук і намагалися відірватися від землі. Але не вдавалося.

Вперше піднялися у височінь на велетенських, наповнених легким газом кулях. Це було небезпечно. Відважні сміливці не раз падали, розбивалися. Та ніщо не зупиняло їх.

Згодом створили більш надійний літальний апарат — дирижабль. Ним можна було керувати і за допомогою двигуна здійснювати перельоти на далекі відстані.

І тільки сто років тому вперше здійнявся в небо аероплан, чи як ми зараз кажемо — літак. Створив його Олександр Можайський.

Відтоді літаки змінювалися, вдосконалювалися. Нині навіть важко уявити наше життя без цих срібно-крилих величезних птахів. Між них є навіть двоповерховий лайнер. Крім пасажирських, є літаки транспортні. Вони перевозять різні вантажі, пошту. Є й військові літаки, що охороняють наше мирне небо.

З. Лещенко

ЧОГО ВЕРНУТЬСЯ ДИРИЖАБЛІ

Уперше людина піднялася над землею на повітряній кулі. А десь близько століття тому з'явилися літаки. Спочатку вони були маленькі й слабосилі. Та дедалі їхня родина росла й міцніла. Літаки стали на лижі. Навчилися сідати на воду. Не страшні їм нині негода й далекі перельоти. А на борт вони почали брати сотні пасажирів і великі вантажі.

Десь водночас із літаками народилися й дирижаблі. Дирижабль літає, як повітряна куля. Тільки його польотом можна керувати. Дирижаблі були тихі й незграбні. Змагання з літаками не витримали й поступилися їм місцем.

І от нині ці повітряні кораблі хочуть будувати знов. Тільки, звісно, досконаліші.

— Але навіщо нам дирижаблі? — питаєш ти. — Хіба мало в нас літаків і вертольотів?

Ні, не мало. Та дирижабль, виявляється, досить вигідний. Йому треба зовсім небагато пального, а це сьогодні дуже важливо. І робота для нього знайдеться.

Він, як і літак, зможе перевозити вантажі й пасажирів. Дирижабль возитиме газ і нафту. А ще він стане у пригоді будівельникам. Житлові висотні будинки, наче з кубиків, можна буде скласти з готових квартир, а то й цілих поверхів, що їх заздалегідь виготовлять на заводі. Жодна машина такий вантаж до будови не доправить. А дирижабль залюбки підхопить і понесе куди треба.

А. Григорук

ХТО КОГО ВОДИВ

Леся приїхала до бабуні в гості. Тут і собачка біленький підбіг. Вертить хвостом, розглядає дівчинку. Наче й не страшний звір, але ж... Зуби біліють гостро, язик висить. Та ще й головою раптом потягнувся вперед до Лесиної ніжки.

Дівчинка злякано притулилася до мами.

— Не бійся, Лесю. Білячок не кусається, — заспокоїла бабуня. — Тільки за хвіст його не бери. Він того не любить.

Обережно погладила Леся песика по спині, і він не розсердився. Навпаки, обернувся до Лесі, ніби аж заохочував: «Погладь іще. Мені це подобається». Страх Лесин минув. З радощів вона аж не зна-

ла, що б йому таке приємне зробити. Вирвала травички й піднесла собачці: їж, пригощайся, Білячок...

Песикові образити дівчинку не хотілося. Тому він голову відвернув лише злегка, аж ніби ніяково, ніби давав зрозуміти: «Трави я не їм. Я ж не коза і не цап. Я — песик Білячок».

Гарно було Лесі з Білячком. Вона брала його за вухо, знову гладила по спині й, не втерпівши, таки задовольнила свою цікавість — смикнула злегенька за хвоста. Білячок не загарчав, він тільки зиркнув посуворілим ображеним оком, наче хотів сказати: «Чемна дівчинка, а таке собі дозволяєш... На перший раз прощаю. А надалі прошу за хвоста не смикати, бо мені це неприємно».

Так і домовилися.

— Мамо, — сказала Леся, я поведу Білячка погуляти!

— Ну що ж, поведи. Тільки далеко не заходьте... Леся зробила із стрічки повідка.

— Гайда, Білячок! — і, сміючись, повела свого друга з двору. Щоправда, водити песика виявилось не так просто. Ти його сюди, а він — туди. Ти його — до троянд. А він кудись убік — плиг! І зупинився, нашо-рошився. Бо... нора. А в норі, мабуть, хтось є, мешканець якийсь затаївся. Білячок аж приліг, носа приклав

до ' дірки, слухає, вдихає дух, що йде з нори. Хто там ти є в норі, озивайся! І Лесі було б цікаво знати, але нора мовчить. Самі мурашки з неї вилазять. Білячок шкрябнув лапою по норі. І далі Лесю разом з повідком потяг, повів своїми стежками. Леся навіть і не зчулася, як опинилася десь у хащах, над озером. Великі квітки біліють і на воді, листя плаває... Тихо-тихо. І раптом — фрр! Це Білячок випушав дику качку — сиділа зовсім близько в рогозі і спурхнула, і Білячок аж підстрибнув за нею. Але куди там: і вона як ракета — була й нема!

Ще Леся дивилася потім за лелекою, що спокійно кружляв над очеретами. Загледілася, цікаво їй було. Аж гульк потім: нема Білячка!

І такий очерет без собачки став високий — наче ліс... Як втрапити звідси додому? І Леся в сльози:

— Мамо!

А сонце пече. А очерет густий — не продерешся. І жаби он у траві плигають...

Заплутавшись, Леся мало не впала. І саме в цей час щось торкнулося голенької ніжки: Білячок! Це він вологим своїм носом торкнувся. Шиєю об Лесю потерся... Ой як зраділа йому Леся! А Білячок... Що він тільки не виробляв! І плигав, і качався, щоб тільки розважити дівчинку.

Тепер Леся міцно вхопилася за повідок і трималася за нього, не випускаючи з рук. І так вони удвох вибралися з очеретів: Білячок попереду, Леся за ним. Білячок добре знав стежки і впевнено вів Лесю додому.

— Мамо, я скрізь-скрізь поводи́ла Білячка, — ще здалеку стала гукати Леся, вважаючи, що це справді було так.

А мама й бабуня сміялися:

— Хто кого водив: ти його чи він тебе?

І справді: хто ж кого?

Олесь Гончар

ЯК ЗАКУВАЛА ЗОЗУЛЯ

Оповідання

У хаті баби Устини не зачинялися двері. Вбігла сусідка, у хвартусі, просто від печі. Дід Антип, який поскаржує на ноги, причвалав подивитися на диво. А вже за дідом Антипом усе село Вигода загомоніло: у баби Устини закувала зозуля!

Сходилися з усієї Вигоди, дивилися на зозулю, що стояла на древньому годиннику на одній ніжці, а другу мовби ховала від морозу, і запитували в баби, як та зозуля закувала.

— А то вже питайтеся онука мого, Михася. Він ту зозулю примусив кувати, — відповідала баба Устина. — Стільки літ мовчала, а це, як бачите... — вона позирнула на годинник і тицьнула в нього пальцем: — О, о, слухайте, зараз буде кувати!..

І справді, мідна зозуля набралася духу і так славно утяла, як ото навесні в лузі, коли чуємо її вперше: хочеш не хочеш, а мусиш лічити. Баба бачила, що всі тихесенько лічать.

— Ото ниньки діти! — мітингувала посеред хати баба Устина. — Інший дорослий того не зугарний, що вони можуть. Я ж цей годинник носила до міста. «Е, бабо, — сказав майстер, — пора в музей такі речі». А Михась, видите, все поставив на своє місце... — і знову показала на годинник: — О, о, зараз куватиме!.. Ага, чули, які тепер діти?.. А що буде далі? То ж закон вийшов учитися на всі руки, аби люди всьому лад могли дати...

— Ти, Устино, ближче до діла, — не терпілося діду Антипу. — Скажи толком, як закувала зозуля? — Дід був трохи набожний і чи не підозрював у тому якогось дива.

Баба Устина покопалася пальцем у сивій скроні та, як і інших відвідувачів, справила діда до свого онука.

— Чи ж я тобі знаю. Ворожили, а що саме, спитайся, Антипе, мого Михася, він пояснить. Дід недоволено крякнув: — Доведеться...

Він знав Михася по спільній риболовлі. Зовсім малеча, тільки-тільки зіп'явся на ноги і пішов угору, такий собі смирний білявенький хлопчик. Інший, бешкетник, лише намотить вудками воду і ні з чим повертає додому, ще й огризнеться на добре слово. А цей — і не чути. Сидить, пильнує за поплавком, як дорослий. За всіма поплавками устежить. Часом за́гавиться дід, то вже Михась нагадає:

— Дідусю, дідусю, клює на вашій. — І то тихенько, щоб рибу не сполошити.

Недавно дід Антип бачив Михася на вулиці, зняв на його уклін шапку, запросив на риболовлю, але той сказав, що тепер йому бракує часу, закінчилися літні канікули, почав до школи ходити.

Ще Михась і тим примітний, що часто замість своїх прихоплює батькові шкарпетки у гарних візерунках. Вони просторі, не тримаються, все сповзають на черевики, а Михась забуває їх поправляти, то так і ходить — закаблуками по шкарпетках.

Хлопчики затупцяли біля дверей, заходилися прощатися.

— Стривайте! — затримав їх дід Антип. — Візьміть хоч горіхів.

Тодосів синок шепнув щось Михасеві на вухо. — Добре, посадимо їх на шкільній ділянці! — вигукнув Михась і звернувся до діда: — Горіхи візьмемо, але це не платня, дідусю. Бо ніякої платні нам не треба. — Він поправив батькову шкарпетку, що саме сповзла на черевик.

Дід Антип задоволене слухав, як розмірене тіткав годинник, наче сперечався з новеньким будильником, та все жалкував, що не було в ньому такої

зозулі, як у баби Устини. Хай би і в його оселі кувала на довгі роки!..

Василь Земляк

11. У ПТАШИНОМУ ЦАРСТВІ

ЕТЮДИ З ЖИТТЯ «БРАТІВ» МЕНШИХ

На зеленому лузі зграйка журавлів оточила одного свого побратимця і збуджено гелґотіла. Він стояв мовчки, схиливши голову. Гелґіт стих. Той, що був у центрі, підвів голову, змахнув крилами і злетів. Він піднімався все вище й вище, а там склав крила і каменем впав на землю.

Цю трагічну подію спостерігала молода дівчина Єлизавета Гліновська. Вона пам'ятала про неї все життя і розповіла своєму онукові, тобто мені.

Гліновська прожила довге життя, але ніколи більше не бачила і навіть не чула про щось подібне. Вона вважала, що то був суд і смертний вирок журавлеві за якусь провину.

Я перейняв у спадок загадку журавлиної трагедії і при нагоді розпитував різних людей, сподіваючись почути пояснення.

Минали роки, і загадковість журавлиної поведінки дещо прояснилася. Мій однокурсник по університету Петро, вислухавши розповідь про журавлів, сказав:

— Не знаю, що саме сталося там на лузі, але можу розповісти аналогічну історію, в якій менше невідомих...

Змалечку в мені сидів біс цікавості, постійно штовхаючи до якоїсь шкоди. Як тільки я підріс настільки, що міг видертися на клуню, цікавість загнала мене туди з гусячим яйцем у руці. Яйце я непомітно підкинув у гніздо лелекам, що з року в рік виводили там своїх пташенят.

Підкидного яйця лелечине подружжя не помітило, аж поки не вилупилося гусеня.

Коли батько-лелека помітив його, він занепокоївся, щось заклацав до лелечихи, затим знявся і полетів. Незабаром до клуні зібралось чимало лелек, скликаних ображеним батьком.

Лелеки уважно вивчали гусеня, час від часу підкидаючи його, аж поки воно не випало з гнізда. Потім ще поклацали і полетіли.

Подружжя лишилося пестити своїх лелеченят, і я вже думав, що інцидент вичерпано. Однак восени, коли птахи вирушали у вирій, табун відігнав лелечиху, і вона повернулася до спорожнілого гнізда.

Холодні вітри й дощі проносилися над осиротілим гніздом, і сумний силует скривдженого птаха німим докором стояв переді мною.

Вдарили морози, і лелечиха почала заглядати до нашої хати. Я не витримав і розповів матері. Одного сірого холодного дня, коли лелечиха трусилася на ґанку від холоду, мати відчинила двері і запросила птаху. Та скромно увійшла в сіни, а потім у світлицю і стала тихо в куточку. Там вона й зимувала.

Наближався час, коли лелеки повертаються в гнізда.

Я тоді ще не знав, коли саме прилітають лелеки. Як завжди, вранці побіг бавитися з хлопцями. Коли ж повернувся, мати розповіла таке: «Я запалила піч і, як завжди, вийшла з лелечихою у двір. Взялася до роботи, коли чую — летять лелеки... Дивлюся, до нашої клуні летить пара. Боже, думаю, вже знайшов подругу! А що ж наша? Глянула на ґанок. Немає! А двері у сіни не причинені. Я до сіней. Немає! Я до кухні... І тут почула, що паленим пір'ям смердить. Глядь, а з вогню лише обгорілі ноги стримлять!»

Може, щось подібне сталося й з журавлем? Тоді, на луку...

Олексій Кутинський

СОРОКИ-РОЗБІЙНИЦІ

Одного теплого травневого дня сидів я біля відчиненого вікна і гортав журнал. Сонячне проміння, віддзеркалившись у шибці, жовтими плямами лягло на папір, сліпило очі. У садку на різні голоси гомоніли птахи — був час гніздування.

Метрів за тридцять від дому, навпроти вікна моєї кімнати, стояв, доживаючи віку, старий сарай. У дірявій стрісі, під перепрілою, темною соломою, жили галки — кілька подружніх пар.

Частенько, сидячи біля вікна з біноклем у руках, милувався я метушнею моїх крилатих сусідів, їх звідси добре було видно.

Галки — птахи миролюбні — мали безліч ворогів, їх навідували пернаті хижаки, турбували бродячі кішки, а то й малі пустуни — хлоп'ята.

Будь-яка подія, що порушувала спокій колонії, супроводжувалася відчайдушним лементом її мешканців. Щоразу, почувши пташиний крик, я знав, що у галок сталася якась неприємність.

Так було і того травневого дня. Почувши несамовитий галас, я здогадався, що у моїх сусідів не все гаразд. Визирнув у вікно і зрозумів, що не помилився.

До них завітали дві сороки. У галчиних гніздах у цей час сиділи ще голі, але вже чималенькі пташенята.

Поява білобоких скрекотух не обіцяла галкам нічого доброго. Вони відчули це й одразу ринули в атаку.

Відвідини сорок не були для мене несподіванкою. Я знав їхні звичаї і зрозумів, чого вони прилетіли. Але таких хитрощів не чекав від них і я.

Сорок, як я вже казав, було дві. Мета однієї з них полягала в тому, щоб розлютити галок і відвернути їхню увагу від другої, яка до пори до часу сиділа, причаївшись за жмутом прілої соломи. Галки, збуджені

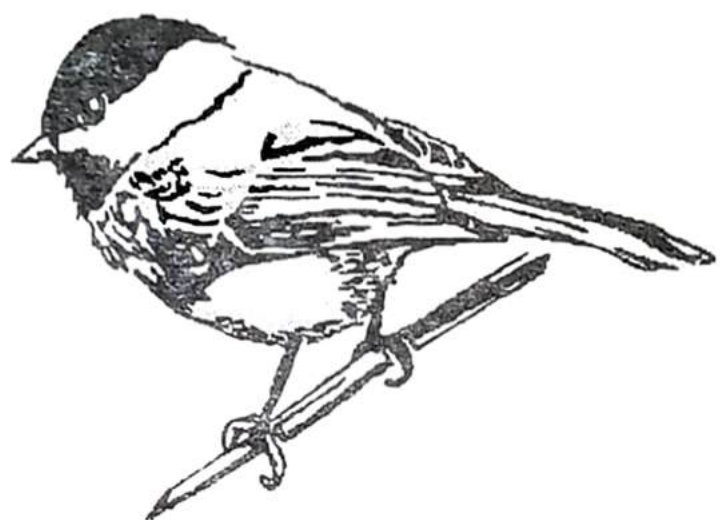
присутністю небажаної гості, не помічали її. Skorиставшись шамотнечею, друга сорока мигцем ускочила у гніздечко і за мить повернулася з галченням. Розтривожені галки, здавалося, нічого не помічали. Втративши від злості й обурення глузд, вони ганялися й ганялися за першою сорокою, а та бавилася ними, як кішка мишею. Тим часом її супутниця, сховавши галчення, знову з'явилася на покрівлі і непомітно шмигнула у гніздо. Друге галчення спіткала доля першого...

«Що то нерозважливість, — з жалем думав я, спостерігаючи за птахами, — усім вона шкодить: і тваринам, і людям!»

Михайло і Ювеналій Бубнови

ЛІСОВІ АКРОБАТИ

Я не помилюся, якщо назву моїх героїв лісовими акробатами. Інакше про них і не скажеш. Не знаю, може, комусь із вас доводилося бачити довгохвостих

синиць у спокійному стані, але мені — ніколи. Від рання до смерку, без перепочинку, гасають вони по лісах, виробляючи такі викрутаси, яким позаздрив би справжній акробат. Разом з довгохвостими кочують такі самі вертухи — інші синиці. Але в моїх героїнь є свої, лише їм притаманні прикмети. Довгий хвіст і біла, як сніг, хустина, що вкриває голову, груди й шию, такі яскраві, що не помітити їх просто неможливо.

Довгохвості синиці — то не інші наші зимівники снігурі та чечітки, — їх насінням не принадиш навіть у найлютішу холоднечу. Насіння — не їхня їжа. Во-

ни полюють на дрібних комах, які зимують на деревах і кущах.

Варто побачити на власні очі, як працює пташина зграя, прочісуючи під час полювання лісові хащі. Правда, видовище це триває недовго. Наче порив вітру, налетять вони і за кілька хвилин зникнуть, не лишивши по собі й сліду. Але й ці хвилини варті того, щоб на них чекати.

Самих синиць іще не видно, лише слабке, ледь чути «цві-цві» долинає з глибини лісу, сигналізуючи про появу птахів. А там, дивися, перелітаючи з гілки на гілку, з'являться перші птахи — голова зграї, а вже за ними широким, суцільним потоком лине основна маса.

Ліс, ще хвилину тому тихий, застиглий, оживає. А птахи! Що вичваряють вони! То повиснуть вниз головою, то вниз спиною і все хапають і хапають шкідників. Очистивши одне дерево, лісові акробати перелітають на друге, третє — мчать вперед, займаючи все нові й нові дерева. Наче клапті снігу, мигтять перед очима їхні білі голови.

Та ось промчала основна маса — середня частина зграї, — а за нею й останні особини — її хвіст. Стрибаючи по гілках, які тільки-но обшукали десятки птахів, вони все ще знаходять щось і для себе. Нарешті зникають і останні. Тільки ніжне «цві-цві», даленіючи, нагадує про недавній бенкет.

Михайло і Ювеналій Бубнови

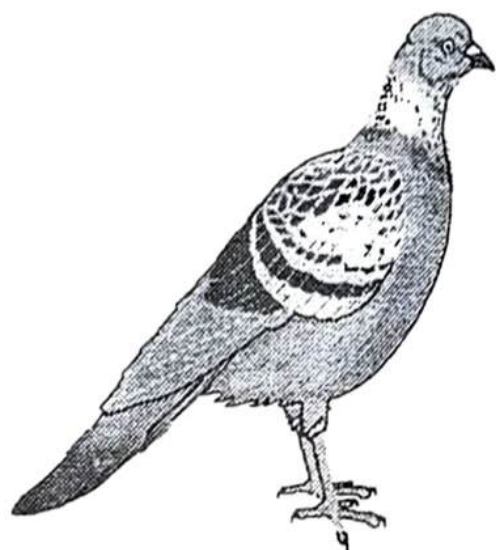
ВОРОНИ — ВОНИ ТАКІ...

Якось я сидів на балконі, знічев'я спостерігав, що робиться у дворі. На сусідньому балконі так само сиділа старенька бабуса, а під її балконом походжали голуби: видно, звикли, що бабуса їх підгодовує.

Ось бабуса кинула голубам підгорілу хлібну шкоринку. Ті спершу накинулися на неї, а потім роз-

біглися, розчаровані: суха шкоринка, не вдзьобаєш. А я помітив, як на стовпі навпроти мого балкона притаїлася стара ворона. Невже, міркую, вона помітила шкоринку і теж хоче поласувати? Ну-ну, думаю, спробуй, голуби вже наїлися...

Ворона справді спустилася на землю і клюнула шкоринку. Суха, не вдзьобнеш. Перевернула її, ще раз дзьобнула, а там ще сухіша. Думав, полетить собі. Аж ні, схопила шкоринку і полетіла до воріт, де після дощу саме була калюжа. Кинула шкоринку у воду, разів зо три перевернула, щоб таки намокла, і оглянулася, чи ніхто не претендує на її здобич. Ні, дівтора гралася далеко, а голуби розбрелися попід деревами. Тоді, вдоволена, спритно вхопила мокру шкоринку дзьобом, повернулася на свій стовп та й заходилася ласувати... Хіба не розумниця?

А то ще якимось надворі я годував свого Рекса. Той швидко справився із короткою вечерею, але в місці залишив недоїдений шматок хліба.

Це, видно, помітили зголоднілі ворони й одразу опустилися на траву. Але тільки одна з них наблизилася до собачої посудини, як Рекс загарчав і кинувся на неї. Ворони злякано розлетілися.

Посідали на деревах у другому кінці двору, потім знову полетіли до миски. Та пожадливі пес і тут одігнав непроханих.

Тоді сталося несподіване. За третім разом зграйка розділилася. Дві ворони полетіли до миски, але сіли на такій відстані, що Рекс не звернув на

них уваги. А третя раптом, зробивши коло, сіла позаду собаки і щосили дзьобнула його у хвіст. Той зі страху та від болю крутнувся, кинувся, щоб упіймати нахабу, а тим часом дві ворони плигнули до миски, вхопили хліб — і на дерево. Отакі ворони молодці!

Один мій друг теж неабияк «постраждав» од ворон.

Порався він у себе на дачі і, миючи руки перед обідом, зняв годинник і поклав на ґанку. А над ґанком кружляла ворона. Одне коло зробила, потім трохи нижче друге, а тоді стрімголов кинулася униз, схопила годинник і полетіла до лісу. Як не кричав потерпілий — не допомглося.

Коли знову прилетіла ворона на його господу, він нацькував на неї собаку. Той кинувся на птаха, і не знати, що б і зробив, якби ворона не вивернулася з-під собачих лап та не злетіла вгору. Крутнулася над псом, щось каркнула та як дзьобне його просто у самий ніс... Пес завертівся дзиґою і так завив, що загавкали собаки всього висілка. А ошелешений дачник обняв собаку та гладив, сьак-так заспокоюючи:

— Бідний, і тобі дісталосся від цього вороння...

Ворони сміливі та дружні птахи, вміють за себе постояти. Якось, коли я ще жив у селі, трапилася цікава пригода. Повертався тракторист з поля, наспівував собі, аж бачить — над лісосмугою справжній пташиний бій. Ширококрилий шуліка то злетить угору, то каменем падає в посадку. А йому перетинає шлях зграя ворон. Та кричать — аж у вухах лящить.

Який шуліка не сильний, а ворони не дають йому до землі спуститися.

«Що б воно значило?» — подумав хлопець, бачачи, що птахи весь час кружляють на одному місці.

Зупинив мотоцикл та мерщій туди. Розгорнув кущі, сюди-туди глянув і отетерів: під кущем ліщини,

припавши до землі, сиділо зайченя, зовсім маленьке, і тремтіло від переляку.

— Так це на тебе цілився розбійник? — здивувався хлопець. Зайченя, вгледівши хлопця, мало само не плигнуло йому на руки.

А ворони одганяли шуліку, бо в посадці було кілька їхніх гнізд.

Птахи ці приносять користі більше, ніж шкоди. В одному журналі писали, як ворони врятували лісовий заповідник. Завелася в ньому сила-силенна хрущів. Розмножуються вони в землі, і личинки їхні псують коріння дерев. І от на ті личинки напали ворони. Сяде на землю, встромить навмання довгастий свій дзьоб і витягує личинку хруща. Як уже вони відчували ті личинки під землею, ніхто не знає. А те, що визбирали вони тоді сотні і сотні тисяч шкідливих комах — це підраховували вчені.

Хіба мало добра зробили?

Дмитро Прилюк

12. ВСЕ ТАК ЦІКАВО НАВКРУГИ

ЛІСОВА КАЗКА

Завітай осінньої пори до лісу! Придивися, який урочистий він у своєму осінньому вбранні. Пахне дубом і сосною, дрімають дерева під останнім теплим промінням.

Дивні перетворення відбуваються в лісі. Ось, наприклад, тихо-тихо в осиковому гайку. Раптом чути — падає гілочка. Лежить вона на землі ніжна й тендітна. Потім з тихим шарудінням опустилася ще одна. Вітру нема, а гілочки падають і падають. На дереві жодного зламу, ніби цю гілочку взяли і просто вийняли. Це гілкопад. Ним починається листопад у осики.

На кущах крушини глянцеві чорні ягоди. Поряд з достиглими є немало напівстиглих — червоних і зовсім зелених, а на окремих гілочках подекуди ще білесенькі квіточки. На ліщині де-не-де помітні останні горішки. Часом на лісових галявинах вогником спалахують квітки льонку.

Між кленами дивляться в небо червоні сонячні віконця. Клен вважають наймальовничішим деревом наших лісів за його стрункість, розлогу крону і візерунчасте листя. Поблизу великого пня останні кетяги пурпурової брусниці. Рожевіють кущики бересклету. Вогнем палають плоди горобини.

Пишне вбрання мають дуби. Вони так і весну можуть зустріти — вдягнуті в темне пожухле листя. Є серед них велетні, які стали історією свого краю, його живими пам'ятниками. Відомий запорізький дуб-богатир віком понад 600 років, висотою 36 метрів, що дорівнює дванадцятиповерховому будинку. Обхопити такого велетня зможуть, узявшись за руки, не менше 4-5 чоловік. А в Черкаській області росте холодноярський дуб, якому понад 1000 років. Трапляються і липи-довгожителі, і тополі. Всі вони лісові пращури сучасних дерев.

Алевтина Волкова

ПІД ЗЕЛЕНИМИ ШАТАМИ

Чарівний літній ліс! Зупинися, прислухайся до його музики! Прошелестіла тихесенько липа — одне з найкрасивіших дерев. У його верхів'ях співають дрозди та золотаві іволги. У старому дуплі липи можна зустріти сича. Неподалік на узліссі стоїть білокора берізка. У літній жаркий день у березовому гаю шелестить над головою теплий вітер, кує зозуля. Ось могутній красень дуб — зелений богатир наших лісів. Поруч з ним — ніжна горобина, розлогий клен, трохи осторонь

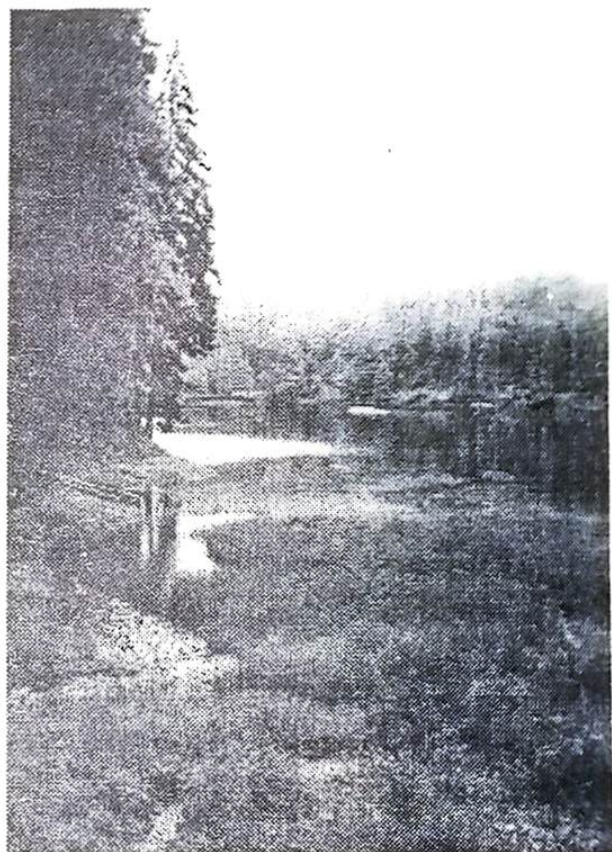
— тремтлива осика. Розкинув липень у лісі скатертину-самобранку. Скільки ж тут усього! На пагорбах у старих вирубках червоніє запашна суниця. У низинах ховаються кущики чорниці, які вже вкрилися невеличкими чорними ягідками. Поряд з ними ростуть трохи більші кущики з блакитно-сизими ягідками лохини. Через кілька тижнів досягне лісова малина, яку так любляють усі мешканці лісу. А згодом з'являться брусниця, черемха, ожина, калина...

Липень і серпень — найкраща грибна пора. У молодому березовому лісочку, під листям високої папороті сховалися підберезовики. На світлій галявині розрослися мухомори. Вони нікого не бояться, бо захищає їх отрута.

А на околицях лісу, ближче до стежок або у старих березняках чи дібровах знайдеш і найкращий гриб — білий. Він не любить похмурої тіні та яскравого сонця.

У мішаних лісах чимало лисичок, а в соснових, особливо молодих борах, в ялинниках — ніжних блискучих масляків. Скрізь у мішаних і хвойних лісах трапляються різнокольорові сироїжки. Їхні шляпки бувають зеленувато-жовті, червонуваті, фіолетові. Часто побачиш у наших лісах ще й інші гриби: опеньки, підосичники, грузді.

Ростуть у лісі горіхи-ліщина, дикі яблуні й груші, глід, шипшина. Холодної зимової пори ними залюбки поласують птахи і звірі.

Алевтина Волкова

ІСТОРІЯ ДЗЕРКАЛА

Коли ви були маленькими, то, можливо, бавилися в олов'яних солдатиків. Олово — це метал, так само, як ртуть і срібло. Чому я згадала саме про ці метали? Тому, що без олова, ртуті і срібла не було б сучасних дзеркал. Люди не відразу здогадалися, що ртуть і олово можуть допомогти їм побачити самих себе.

У давні часи і дзеркала були зовсім інші.

Там, де тепер стоїть невеличке курортне місто Анапа, на узбережжі Чорного моря, колись височіли мури зовсім іншого міста з чудною назвою — Горгіппія. Було воно столицею невеличкої держави, де жив народ, що теж незвичайно називався, — сінди. З того часу минуло дві тисячі років. То й не дивно, що про цю державу і про її столицю ніхто вже не пам'ятає. І нам не довелося б про них згадувати, коли б не вчені — історики та археологи, які, вивчаючи давнє минуле, розкопують руїни стародавніх селищ і знаходять рештки колишніх будівель, зброю, знаряддя праці та хатнє начиння. Почали вони розкопувати і Горгіппію. Чимало всяких речей було там знайдено, а серед них — два дзеркала. Але не такі, як сучасні.

Дзеркала з міста Горгіппії, як і всі дзеркала стародавнього світу, були зроблені з металу. Це невеличкі мідні пластинки, старанно відполіровані з одного боку. З другого їх прикрашав опуклий візерунок. Такі візерунки робили, виливаючи розтоплену мідь у форму.

Та це ще не найдавніші дзеркала, відомі вченим. Найдавніші, також металеві, знайдені в гробницях єгипетських фараонів і серед руїн двох стародавніх міст, які існували кілька тисячоліть тому, — Вавілона і Ніневії.

Дзеркала виготовляли не тільки з міді. Робили їх також із срібла та бронзи. Бронзою називається сплав

міді з оловом. На території нашої країни в давні часи дзеркала виготовляли із сталі. Ви, може, чули, що колись були «мечі булатні»? Так-от, невеличкі, старанно відполіровані сталені пластинки, в які дивилися на себе наші предки, також називалися «булатними».

Проте металеві поверхні старовинних дзеркал швидко тьмяніли, а часом навіть бралися іржею. І нічим цьому лиху не можна було зарадити.

Коли скловари навчилися виготовляти прозоре скло, хтось догадався поверхню дзеркал покривати склом. Воно захищало метали від іржі, дзеркала набули привабливішого вигляду. Але минав якийсь час, і вони також тьмяніли, а до того ж були важкі, незручні.

Справжні скляні дзеркала почали виготовляти 500 років тому у Венеції, на острові Мурано.

Венеціанські ремісники замість металевої пластинки брали скло і один бік його вкривали тоненьким листом олова. Олово заливали ртуттю. Утворювався розчин олова в ртуті. Розчин будь-якого металу в ртуті називають амальгамою. Тоненька плівочка амальгами олова міцно прилипала до скла.

Тоді люди ще не вміли робити великі листи скла, тому й дзеркала були маленькі. Але коштували вони дорого. Наприклад, дзеркало, яке місто Венеція подарувало французькій королеві Марії Медічі, тривалий час вважалося державною цінністю Франції. Невеличке, воно було зроблене не з скла, а з гірського кришталю. Його золоту раму прикрашали діаманти та інше коштовне каміння. Взагалі, венеціанські майстри часто оздоблювали оправы дзеркал візерунками із кольорових скелець і навіть із самоцвітів.

Дзеркала з острова Мурано охоче купували в Англії, Німеччині і особливо у Франції. Маленькі шматочки дзеркал французькі красуні носили як

намисто на шиї, заправляли у високі хитромудрі зачіски, нашивали на святкове вбрання.

Чимало грошей витікало з Франції у Венецію через оті прикраси. Не до вподоби було це французькому урядові. І ось у середині XVIII століття один французький міністр — Жан-Батіст Кольбер — вирішив покласти цьому край: свої дзеркальні мануфактури відкрити. У ті часи заводів ще взагалі ніде не було. Були майстерні малі, великі. Великі, де працювало багато робітників, називалися мануфактурами.

Одна річ — вирішити, інша — впровадити свій задум у життя. Венеціанці аж ніяк не збиралися розкрити секрет виготовлення скла, а тим більше дзеркал.

У Венеції існував щодо цього суворий закон.

Якщо який-небудь робітник або майстер зважувався виїхати в чужу країну і там розкривав свої знання та передавав майстерність, чим завдавав шкоди Венеціанській республіці, йому надсилали наказ негайно повернутися на батьківщину.

Якщо ж він не вертався, то кидали до в'язниці всіх його рідних.

Якщо ж майстер і тоді залишався на чужині, туди посилали людину з наказом убити його...

І все-таки Кольбер звелів французькому послові у Венеції переманити у Францію кількох ремісників, які вміють робити дзеркала.

Не шкодуючи грошей, узявся посол виконувати наказ всевладного міністра.

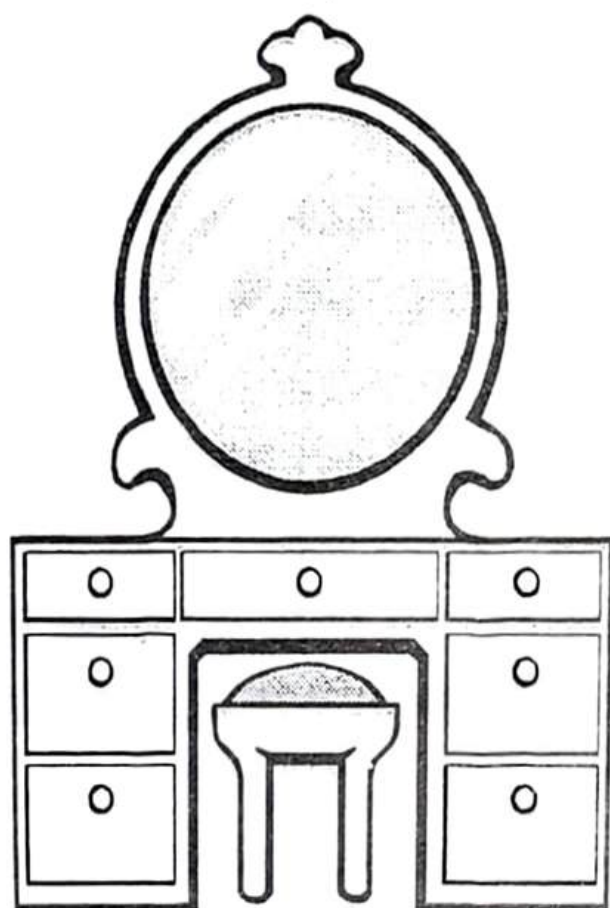
Однієї темної ночі до берегів Мурано тихо підплив невеличкий човен. Весла його були обмотані ганчір'ям, щоб ніхто не почув плескоту хвиль. Весляр вийшов на берег. Йому назустріч з прибережного чагарника виринуло троє. Мовчки сіли вони в човен, який за хвилину розтанув у густій темряві італійської ночі. А на ранок один з найкращих у Мура-

но майстрів виявив, що зошит, де було записано, скільки й чого треба класти в скловарний казан, як покривати скло ртуттю й оловом, безслідно зник. А разом із зошитом зникли і підмайстри,

За той зошит у Франції їм пообіцяли князівські розкоші.

Незабаром неподалік французького міста Тур-ла-Віль було побудовано першу в країні дзеркальну мануфактуру. Але недовго працювали на ній венеціанці. Двоє з них несподівано захворіли й через кілька днів померли, Хтось підсипав їм у їжу отрути. Не встигли їх поховати, як уночі у темному завулку було вбито й третього. Жорстокий венеціанський закон діяв неухильно.

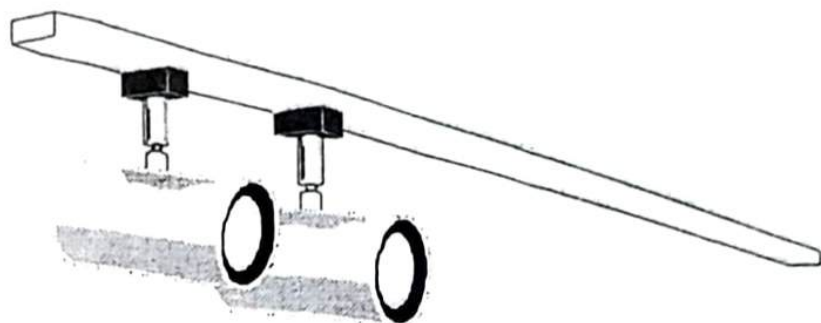
Але від цього ніщо не змінилося. Втікачі встигли передати своє вміння кільком французам. І у Франції почали виготовляти дзеркала.

Довгі роки виробництво дзеркал було одним з най-шкідливіших для здоров'я робітників. Ртуть, випаровуючись, повільно отруювала людський організм.

Років п'ятдесят тому замість ртуті для покриття дзеркал почали використовувати в спеціальному розчині срібло. Щоб така плівка довше й міцніше трималася, її вкривають тонким шаром фарби.

Як бачимо, дзеркало має складну і цікаву історію. А потрібне воно не тільки в наших квартирах чи перукарнях. Ми бачимо його в автомобільних фарах. Дзеркала стоять на маяках, які темними ночами вказують мореплавцям шлях, застерігають від мілин і підводних скель. Без дзеркала не було б прожекторів.

Нині ж яскравий промінь прожектора освітлює ночами будівельні майданчики, на яких робота не припиняється протягом усієї доби. Освітлюють вони токи під час обмолоту хліба, залізничні колії на великих вузлових станціях і заводські подвір'я в години нічної зміни. Моряки-підводники спостерігають за допомогою дзеркал поверхню моря: дзеркала стоять у перископах.

Малесеньке дзеркальце іноді допомагає лікарям обстежити хворого і врятувати йому життя...

Паола Утевська

У КРАПЛИНІ ВОДИ

Одна країна славиться золотавими нивами, інша — високими горами, ще інша — густими лісами. Але найбільше прикрашають рідну землю люди. Наприклад, Голландію вславили майстри скла. Та не звичайного, а того, з якого роблять окуляри й підзорні труби. Послухайте про голландця, який жив понад двісті років тому. Про Антоні Левенгука.

Левенгук був тихий і скромний чоловік. Жив собі у маленькій чепурній хатинці. Десь працював, собі на хліб заробляв. А на дозвіллі майстрував невели-

чкі збільшувальні скельця і робив з них «труби». Та такі хитромудрі, що кожна краплинка, кожна піщинка, якщо на неї глянути крізь Левенгукову «трубу», видавалася у двісті разів більшою.

Якось вирішив глянути Левенгук у свою трубу-мікроскоп на краплину води.

— Мабуть, нічого цікавого я не побачу, — мовив сам до себе. — Адже вона зовсім чиста.

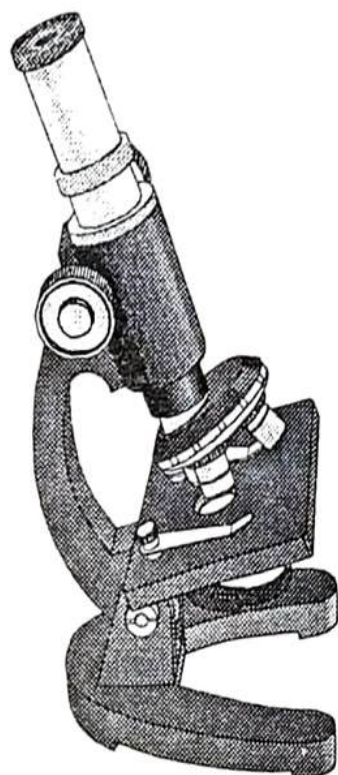
Але він помилявся. Виявилося, що у воді вирує своє, якесь особливе, досі на той час ніким не бачене життя.

Неквапно рухалися в ній круглі неповороткі істоти, їм перетинали шлях інші: довгенькі, схожі на рисочки. Були там і якісь закарлючки, і крапки, і коми.

— Які кумедні звірятка! — здивувався Левенгук. Йому й на думку не спадало, що деякі з них були для людей страшніші від найлютіших звірів. Адже серед істоток, які можна побачити тільки у мікроскоп, є такі, що збуджують скарлатину, дифтеріт та інші хвороби.

Коли вчені довідалися про Левенгукове відкриття, вони почали спостерігати життя цих маленьких істот — мікробів — і поступово вивчали їхні звички: що вони любляють, чого бояться. Отак і дізналися, як з ними боротися, як їх знищувати. А борються з ними різними ліками: краплями, мікстурами, порошками, що їх дають хворим.

От як стали людям у пригоді маленькі круглі скельця!

Паола Утевська

13. З ЖИВОГО ДЖЕРЕЛА

ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКАЗКИ

- Пташка красна своїм пір'ям, а людина — своїм знанням.
- Зробив діло — гуляй сміло!
- Без труда нема плода.
- Маленька праця краща за велике безділля.
- Нема товариша — шукай, а знайшов — бережи.
- Бджола мала, та й та працює.
- Не хвали сам себе — нехай тебе люди похвалять.
- Язиком так і сьак, а ділом ніяк.
- Книга вчить, як на світі жить.
- Поспішиш — людей насмішиш.
- Теплий квітень, мокрий май — буде добрий урожай.
- Багато снігу — багато хліба.
- Посієш вчасно, то і вродить рясно.

СКОРОМОВКИ, ЛІЧИЛКИ

Наш цебер виполуцебрився
на маленькі полуцебреньята.

Я принесу рядно, а ти занеси рядно.

А між нами, хлопчаками,
Хтось не слухається мами.
Раз, два, три,
Це, напевне, будеш ти.

Грибки, грибки,
Сходьтеся докупки!
Моремушки, ковпачки,
Взувайтесь в ходачки —
Чобітки зелені, —
Збігайтеся до мене!

ЗАГАДКИ

Я іду, іду, іду,
Лік я часові веду,
Іду, не спотикаюся,
Поки не зламаюся.

Літом одягається, а на зиму одежі цурається.

Білі зуби маю,
Та усі ховаю;
Довгі коси маю,
Та не заплітаю.

Сидить Марушка в семи кожушках,
Хто її роздягає, той слъози проливає.

В лісі вирізана,
Гладенько витесана.
Співає, заливається.
Як називається?

Не балакає, не співає,
А коли хто йде,
То господаря сповіщає.

Маленький, кругленький, а за хвіст не піднімеш.

Не кущ, а з листочками,
не сорочка, а зшита;
не людина, а навчає.

Відгадки. *Годинник. Дерево. Кукурудза. Цибуля. Сопілка. Собака. Клубок. Книжка.*

ЯК ЗВАТИ

— Як тебе звати, мій хлопче?

— А так, як мого тата.

— А тата твого ж як?

— А так, як мене.

— Ну, то скажи, як тебе кличуть, коли час їсти?

— О, мене їсти кликати не треба, я першим приходжу.

ХИТРИЙ ХЛОПЕЦЬ

— Мамо, дайте мені горіхів.

— Добре, візьми собі повну жменю.

— Аж повну жменю? То ви, мамо, дайте самі, бо ваша жменя більша.

ЯК ЧОЛОВІК УЧИВ ЛІНИВУ ЖІНКУ

Була собі у одних людей дочка, та дуже лінива, ні до якої роботи не візьметься, а все або гуля, або на печі спить, та ще й мати у неї була така, що підтакувала їй усе:

— Гуляй,— каже,— доню, у молодості, а на старість уже роби сама на себе, горе тебе всьому научить.

Ну, оце жила собі дівчина та й стала уже дівкою, треба вже і заміж віддавати, коли ж її не хоче ніхто брати, бо дуже ледача.

От знайшовсь-таки такий парубок, що послав до неї сватів. Батько та й мати, звісно, обрадувалися, тільки мати й каже:

— А що, сину, чи ти її не будеш бити?

— Ні, мамо, не буду, я вже знаю, що з нею робить, Ну, оце вони посваталися, повінчалися, забрали скриню і поїхали до молодого.

Жили вони після весілля так, як усі, аж тут наступила косовиця, а молодий і каже всім своїм домашнім, так, щоб і жінка чула:

— Ну, слухайте всі,— хто скільки наробе сьогодні, той стільки й їсти буде, а хто нічого не наробе, той нічого їсти не буде! — І пішли усі в степ, а Олена осталася з старою матір'ю молодого.

Подумала вона собі та й каже:

— Ні, це, мабуть, мій чоловік пожартував. Мій батько теж казав, що їсти не дасть, як не буду робить, одначе ж давав!

Подумала оце вона собі так та й лягла спать на пічку і проспала до обіду, а тут вже й приходять з поля обідати, бо поле недалеко було.

Чоловік та й почав питати усіх, хто скільки наробив. От один каже: я косив, другий каже, що він снопи в'язав, третій каже: а я возив хліб на тік.

— А ти, жінко, що робила?

— Я... я нічого!

— Ну, то й їсти будеш нічого!

Зітхнула тут Олена, а у животі неначе хто возом їде.

На другий день чоловік той оп'ять наказує своїм, а Олена й рада була б уже узятися, коли ж це їй первина. Ото взяла вона відра й принесла води, та так утомилася, що й прилягла та до обіду й пролежала.

Приходять зі степу, а чоловік знову почав питати, хто що робив. Той каже — то, другий — то.

— А ти, Олено, що робила?

— Я сьогодні води принесла на обід!

— Ну, то на ж тобі кухлик води, а обідать не дам.

На третій день як пішли усі на роботу, заходилася Олена помагати бабці, бо вже дуже їсти захотілося: наносила дров, принесла води, замела у хаті, піч затопила, тісто замісила... Тільки що обід поспів, аж глядь — уже й з роботи ідуть; їй аж сумно стало, що врем'я так швидко пробігло.

На цей раз уже й Олена пообідала й вечеряти налагодила.

Так вона проробила до неділі.

Приходить її батько у неділю, щоб одвідати свою дочку, як їй живеться у зятя; прийшов — і не надивиться на неї: і піч сама затопить, обід наладить, у хаті позамітає... Він аж руки розставив та й питає її:

— Як це тебе чоловік твій до роботи навчив?

Вона мовчить, аж тут з церкви ідуть; Олена вибігла живіше з хати, принесла сиру кожу, дала своєму батькові й каже:

— Нате, тату, мніть хоч цю кожу, бо тут такі люди: як хто нічого не робить, то йому й їсти не дають.

Подивувався старий, взяв кожу й заходився мнять.

Приходить тут молодий хазяїн, глянув на старого, поздоровкався й питає його:

— Що це ти робиш, старий?

— Кожу мну, бо мені дочка сказала, що у вас тому їсти не дають, хто нічого не робить.

Зареготав чоловік і каже:

— Кинь, батьку, цю кожу, це я свою жінку причав до роботи не молотом, а голодом.

Засміявся тут і старий, обняв свого зятя. А молоді почали з того часу жити та поживати та й добра наживати.

14. ВЕЛИКИЙ КАЗКАР Г. К. АНДЕРСЕН

ДЮЙМОВОЧКА

Жила колись одна жінка. Вона дуже хотіла мати малесеньку дитинку — тільки не знала, де її взяти. От вона й пішла до старої чаклунки і сказала їй:

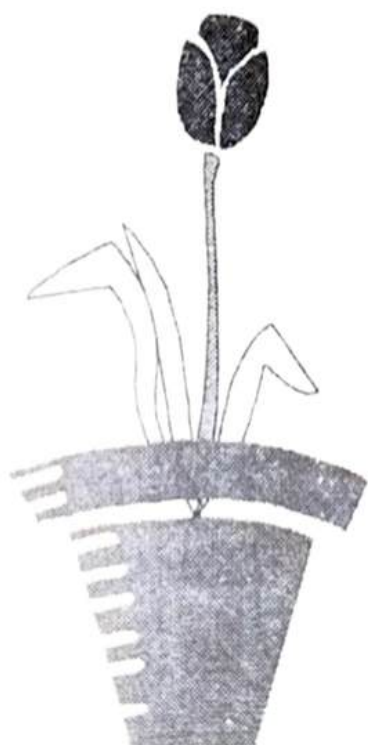
— Мені так хочеться мати маленьку дитинку. Чи ти не скажеш, де мені її взяти?

— О! Цьому можна допомогти! — мовила чаклунка. — Ось тобі зерно ячменю. Воно зовсім не таке, як ті, що ростуть на селянських полях або йдуть на корм курям. Поклади його у квітковий горщик, тоді побачиш, що буде!

— Спасибі тобі! — сказала жінка, дала чаклунці грошей і пішла додому.

Вдома посадила ячмінне зерно, і одразу ж з нього виросла велика чудова квітка, схожа на тюльпан, але пелюстки були ще міцно стулені, як у пуп'янка.

— Яка мила квітка! — сказала жінка і поцілувала гарні червоні з жовтим пелюстки, і тільки-но вона їх поцілувала, як у квітці щось тріснуло і квітка зовсім розкрилася. Тепер було видно, що це справжній тюльпан, але всередині квітки, на зеленій маточці, сиділа крихітна дівчинка, така гарненька та ніжна! Вона була на зріст не більше дюйма. Тому й назвали її Дюймовочкою.

Блискуча лакована шкаралупка грецького горіха була їй за колиску, блакитні пелюстки фіалок — матрацом, а пелюстка троянди — ковдрою. Там вона спала вночі, а вдень бавилася на столі. Жінка поставила тарілку з водою і поклала навколо віночком квіти так, щоб стеблини їхні були в воді. Вона опускала на воду велику пелюстку тюльпана, на неї сідала Дюймовочка і плавала від одного краю тарілки до іншого, а за весла їй були дві білі кінські волосини. Це було справді чудесно! Дюймовочка ще вміла співати. О, вона співала таким ніжним, милим голоском, якого ніхто ще ніколи не чув.

Якось уночі, коли вона лежала в своєму гарненькому ліжку, у розкрите вікно вскочила погана жаба. Жаба була велика, бридка і мокра.

Вона стрибнула прямо на стіл, де під червоним пелюстком троянди спала Дюймовочка.

— От буде мила жінка для мого сінка! — сказала жаба, схопила горіхову шкаралупку, де лежала Дюймовочка, і вистрибнула крізь вікно в сад.

Там протікав великий, широкий струмок. Коло берега було грузько, вогко, і там, у баговинні, жила жаба з своїм сином. У! Який він був бридкий та огидний — викапана мати. «Коакс, коакс, брекке-кеккс!» — це все, що він зміг сказати, коли побачив чарівну маленьку дівчинку в горіховій шкаралупці.

— Не говори так голосно, а то вона прокинеться! — сказала стара жаба. — Ще може знятися і полетіти від нас, бо вона ж легша за лебединий пух. Посадимо її посередині струмка, на широке листя латаття, воно буде для неї, такої легенької крихітки, наче цілий острів! Звідти вона не втече, а тим часом ми одремонтуємо парадні кімнати внизу, у баговинні, де ви житимете.

В струмку росло багато латаття, його широке зелене листя плавало по воді. Найбільший лист був далі

всіх від берега. До нього й підпливла стара жаба і поставила на нього горіхову шкаралупу з Дюймовочкою.

Бідна маленька крихітка прокинулася рано-вранці і, побачивши, де вона, гірко заплакала. Навколо, з усіх сторін великого зеленого листа, куди не подивися, була вода, і дівчинка ніяк не могла зійти на землю.

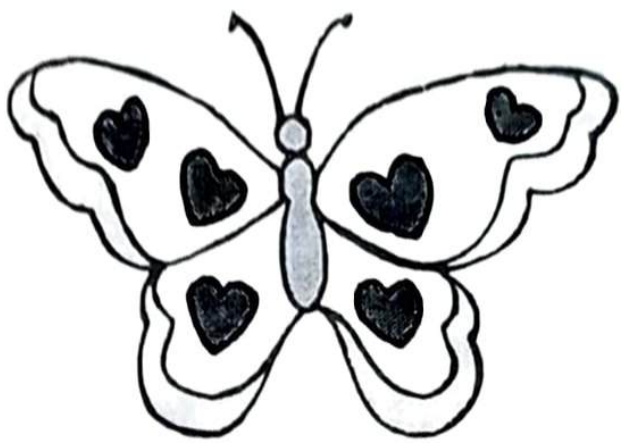
Стара жаба сиділа внизу, у баговинні, і прикрашала кімнату очеретом та жовтими водяними ліліями. Треба ж було прибрати все для молодії невісточки! Потім вона попливла з своїм потворним сином до листка, де сиділа Дюймовочка, щоб узяти її гарненьке ліжечко і поставити в кімнаті нареченої перед тим, як вона перейде туди сама. Стара жаба низько присіла у воді перед дівчинкою і сказала:

— Ось мій синок, він буде твоїм чоловіком, і ви чудово житимете з ним унизу, у баговинні.

«Коакс, коакс! Брекке-ке-кекс!» — от і все, що міг сказати синок.

Вони взяли гарненьке ліжко і попливли з ним, а Дюймовочка сиділа й плакала одна на зеленому листі, тому що вона не хотіла жити з бридкою жабою і виходити заміж за її потворного сина. Маленькі рибки, які плавали у воді, певне, бачили жабу і чули, що вона казала, зараз вони всі висунули голівки, щоб побачити крихітну дівчинку. Як тільки вони її побачили, їм стало дуже шкода, що така чарівна дівчинка мусить потрапити до потворної жаби. Ні, не бувати цьому! Вони зібралися навколо листочка латаття, на якому стояла Дюймовочка; перегризли стеблинку зубами, і лист поплив униз по струмку. І Дюймовочка попливла на ньому ген-ген. Тепер жаба не могла її наздогнати.

Дюймовочка пропливла повз багато нових місць, і пташки, що сиділи в кущах, побачивши її, співали: — Яка гарненька крихітна дівчинка!

Листочок плив усе далі й далі, і от Дюймовочка опинилася в іншій країні.

Чудовий білий метелик весь час літав навколо неї і нарешті сів коло дівчинки на

листочок, — дуже йому Дюймовочка сподобалася.

А Дюймовочка раділа, що жаба не може її наздогнати, а навколо так гарно! Сонце світило на воду, і вода сяяла, як розтоплене золото.

Дюймовочка зняла з себе пояс, один кінець накинула на метелика, а інший прикріпила до листка. І листок поплив ще швидше.

Неподалік пролітав великий хрущ. Він побачив дівчинку, вмить схопив її за тоненький стан і відніс на дерево. А зелений лист латаття поплив далі по струмку, і метелик летів за ним, адже він був прив'язаний і не зміг звільнитися.

О, як злякалася бідна Дюймовочка, коли хрущ схопив її і посадив на дерево! Але найдужче їй було шкода гарного білого метелика, якого вона прив'язала до листка: адже коли йому не пощастить звільнитися, він може вмерти з голоду.

Та це не обходило хруща. Він сів з Дюймовочкою на найбільший лист дерева, напоїв її солодким квітковим соком і сказав, що вона чарівна, хоч зовсім не схожа на хруща. Потім прилетіли до них з візитом інші хрущі, які жили на тому ж дереві. Вони розглядали Дюймовочку, і хрущиці-панночки ворушили вусиками і казали:

— У неї тільки дві ноги! Яка убогість!

— У неї нема вусиків! — казали інші.

— Вона така тонка в талії, фі! Вона схожа на людину. Яка вона негарна! — казали всі дами-хрущихи, а Дюймовочка була ж така чарівна!

Так думав і той хрущ, який приніс її на дерево, та коли всі інші твердили, що вона погана, він теж нарешті повірив цьому і не захотів тримати її у себе. «Нехай іде собі, куди хоче», — вирішив хрущ. Він злетів з нею з дерева і посадив на ромашку. Дюймовочка заплакала: їй було так гірко, що вона така негарна і навіть хрущі не хочуть її прийняти до себе. А насправді вона була найгарнішою дівчинкою, яку тільки можна собі уявити: ніжна і ясна, як найпрекрасніший пелюсток троянди.

Ціле літо прожила бідна Дюймовочка одна-однісінька у великому лісі. Вона сплела собі ліжечко з травинок і повісила його під листи лопуха, щоб дощик не замочив її. Вона їла солодкий квітковий пилок і пила росу, яку щоранку знаходила на листі. Так минули літо і осінь, наближалася зима, холодна, довга зима. Всі пташки, що добре співали для неї, відлетіли, з дерев обсипалось листя, квіти пов'яли, великий лист лопуха, під яким вона жила, скрутився, і від нього нічого не лишилося, крім пожовклої сухої стеблини.

Дюймовочка дуже мерзла, бо її платтячко зовсім порвалося. Вона сама була така ніжна і маленька, бідна Дюймовочка, вона могла замерзнути на смерть! Почав падати сніг, і кожна сніжинка для Дюймовочки була наче ціла лопата снігу для нас, адже ми великі, а вона була лише в один дюйм заввишки. Дівчинка загорнулася в сухий листочок, але ж він не грів, і вона тремтіла від холоду.

Коло лісу, куди потрапила Дюймовочка, тяглося велике поле. Хліб уже давно зібрали, і тільки гола суха стерня стирчала з промерзлої землі. Дюймовочка пішла наче густим лісом. Вона так тремтіла від холоду! Та от вона натрапила на двері польової миші. Це була маленька нірка, прикрита стернинками. Там жила польова миша, у теплі й добрі. Вона мала помешкання, повнісіньке зерна, розкішну кухню і спальню. Бідна

Дюймовочка стала під дверима, як бідна жебрачка, і попросила хоч шматочок ячмінного зерна — ось уже два дні ані крихітки не було у неї в роті.

— Ах ти, мале біднятко, — мовила польова миша, яка була доброю старою польовою мишею. — Заходь сюди, у мою теплу квартирку, і поїж зі мною!

Дюймовочка дуже сподобалася миші, і миша запропонувала їй:

— Ти можеш лишитися у мене на всю зиму, але ти мусиш чистенько прибирати помешкання і розповідати мені різні історії, я це дуже люблю.

І Дюймовочка стала робити все, що наказувала приязна стара миша. Вони зажили дуже добре.

— Скоро у нас будуть гості, — сказала якимось польова миша. — Раз на тиждень мене відвідує мій сусід. Він живе у себе в домі ще краще, ніж я. Там просторі зали, і він носить пишну шубу з чорного оксамиту. От коли б тобі пощастило вийти за нього заміж, ти була б добре влаштована. Та тільки він сліпий. Ти муситимеш розповідати йому найцікавіші історії, які тільки знаєш.

Та Дюймовочка зовсім не хотіла виходити заміж за сусіда — адже це був кріт.

Незабаром він прийшов з візитом у своїй чорній оксамитовій шубі.

— Він такий багатий і такий розумний, — казала польова миша, — його квартира в двадцять разів більша за мою, та й вченості він неабиякої, але він терпіти не може сонця і квітів, завжди кепсько говорить про них, адже він ніколи їх не бачив.

Дюймовочці наказали співати, і вона проспівала «Майський жук, лети, лети» і «Усі пташки гарненькі». Зачарований її чудовим голосом, кріт одразу закохався в неї, але нічого не сказав, бо він був чоловік статечний.

Трохи згодом кріт прорив довгий підземний хід від свого дому до їхнього і дозволив польовій миші та Дюймовочці гуляти там, коли їм захочеться. Проте він попередив, щоб вони не лякалися мертвої пташки, яка лежить у проході, справжньої пташки з пір'ям і дзьобом. Вона вмерла, напевне, зовсім недавно, на початку зими, — і похована саме там, де він прорив свій хід.

Кріт узяв у рот шматочок гнилючки, що світив у темряві, як вогонь, і пішов сам попереду, освітлюючи довгий темний коридор. Коли вони дійшли до місця, де лежала мертва пташка, кріт уперся своїм широким носом у стелю і пробив у землі дірку, крізь яку в коридор просякло денне світло. Долі лежала мертва ластівка, її красиві крила були міцно притиснуті до тіла, ніжки й голівку вона сховала під пір'ячко. Бідна пташка вмерла від холоду. Дюймовочці стало дуже шкода її, вона ж так любила всіх маленьких пташок, вони їй так добре співали і цвірінчали ціле літо. Але кріт штовхнув пташку своєю короткою лапою і сказав:

— Вже не пищатиме більше! Це жахливо — народитися птахою. Дякую долі, що моїм дітям це не загрожує: така птаха нічого не вміє, крім свого «кві-квіт-квівіт», і їй доводиться взимку помирати з голоду!

— Так, тільки так і може сказати розумний чоловік, — мовила миша. — Що мають птахи з своїм «квівіт», коли надійде зима? — Тому вони й умирають від холоду та голоду. Проте так трапляється часто з тими, хто високо літає.

Дюймовочка не сказала ані слівця, але, коли кріт і миша повернулися спиною до пташки, вона схилилася над ластівкою, одгорнула пір'ячко на голівці пташки і поцілувала її в заплющені очі.

«Може, це та сама пташка, що так чудово співала мені влітку, — подумала вона. — Скільки радості ти дала мені, мила, гарна пташко!»

Потім Кріт знову закріпив дірку, в яку просякало денне світло, і відвів своїх дам додому. Вночі Дюймовочка ніяк не могла заснути. Вона встала з свого ліжка і сплела з сухої травички велику гарну ковдру, пішла і закутала нею мертву пташку. З боків, під крилечка, вона підмостила м'яку вату, яку знайшла в комірці у миші, щоб пташці було хоч трохи тепліше лежати в холодній землі.

— Прощавай, гарна маленька пташко! — мовила Дюймовочка. — Прощавай і спасибі тобі за твої чудові пісні влітку, коли всі дерева були зелені і сонце так ласкаво нам світило!

Вона поклала свою голівку на груди пташці і раптом злякалася: всередині наче щось стукотіло. То було серце пташки. Пташка не вмерла, вона тільки задубіла від холоду, а тепер відігрілася і знову ожила.

Восени всі ластівки відлітають у вирій, а коли якась запізниться, вона замерзає так, що падає як мертва, на землю. Холодний сніг засипає її.

Дюймовочка тремтіла від страху, вона злякалася. Адже птиця була велика, дуже велика, порівнюючи з нею, такою крихітною. Але дівчинка набралася сміливості, міцніше закутала ластівку, принесла листочок м'яти, яким сама вкривалася, і вкрила ним голівку пташки.

Другої ночі Дюймовочка знову тихенько пробралася до неї. Тепер бідолашна ластівка ожила, але була така слабка, що могла тільки ледь-ледь відкрити очі. Вона поглянула на Дюймовочку, яка стояла з шматочком гнилючки в руці замість ліхтарика.

— Дякую тобі, маленька чарівна дитинко! — сказала їй хвора ластівка. — Я так добре зігрілася! Я швидко зовсім зміцнію і зможу полетіти до теплого сонечка!

— О ні! — заперечила Дюймовочка. — На дворі дуже холодно, мороз, йде сніг. Лишайся у своєму теплому ліжку, а я ходитиму за тобою!

І вона принесла ластівці води в чашечці квітки. Ластівка напилася і розповіла їй, як поранила собі крило об кущ тернини і тому не змогла летіти так швидко, як інші ластівки, що полетіли далеко, дуже далеко, у теплі краї. Потім вона впала на землю, а більше вже нічого не пам'ятала і зовсім не знала, як потрапила сюди.

Цілу зиму пташка лишалася під землею, і Дюймовочка піклувалася про неї і дуже її полюбила. Ані кріт, ані польова миша про це не знали нічого, вони не терпіли бідної ластівки і не ходили повз неї.

Як тільки настала весна і сонце зігріло землю, ластівка попрощалася з Дюймовочкою. Дівчинка відкрила дірку в стелі там, де її зробив кріт. Сонце ласкаво заглянуло до них, і ластівка спитала, чи не хоче дівчинка сісти їй на спину і летіти з нею в зелені ліси. Але Дюймовочка знала, що стара польова миша буде дуже сумувати, коли вона її покине.

— Ні, я не можу, — сказала Дюймовочка.

— Прощавай, прощавай, добра чудова дівчинко! — мовила ластівка і полетіла на волю, до сонечка.

Дюймовочка поглянула їй вслід, і сльози навернулися на її очі, — вона дуже полюбила бідну ластівку.

— Квівіт! Квівіт! — прощебетала ластівка і полетіла в зелений ліс.

Дюймовочці було дуже сумно. Адже її ніколи не випускали погуляти на сонечку. На полі, навколо дому миші, овес виріс такий високий, що здавався густим лісом бідній маленькій дівчинці.

— Влітку ти повинна пошити придане! — мовила польова миша Дюймовочці, тому що їхній сусід, нудний кріт в оксамитовій шубці, посватав її.

— Тобі потрібно мати і шерстяні плаття, і полотняну білизну. Треба, щоб було що одягти і на чому спати, коли ти будеш дружиною крота. Довелося Дюймовочці прясти, а миша найняла чотирьох павуків, і вони ткали день і ніч.

Щовечора з візитом приходив кріт і все говорив про те, що швидко кінець літу, що сонце не так уже пече, і це добре — і без того земля стала твердою, мов каменюка. А коли мине літо, вони справлять з Дюймовочкою весілля.

Та Дюймовочка зовсім цьому не раділа, вона не любила нудного крота. Щоранку, коли сходило сонце, і щовечора, коли воно заходило, вона прокрадалася до дверей мишачої хатки, і коли вітерець розсував колоски, вона бачила блакитне небо. Вона думала тоді, як ясно, як добре на привіллі, і всім серцем хотіла побачити милу ластівку; але та ні разу не прилітала, певно, полетіла ген далеко, у зелений чудовий ліс.

Коли знову надійшла осінь, все придане Дюймовочки було готове.

— За чотири тижні буде твоє весілля! — повідомила її польова миша. Та Дюймовочка заплакала і сказала, що не хоче йти за нудного крота.

— Дурниці! — сказала польова миша. — Не пручайся, а то я вкушу тебе своїми білими зубами! У тебе буде прекрасний чоловік. Навіть у самої королеви нема такої чорної оксамитової шуби! Усі комори та льохи у нього повнісінькі добра. Ти повинна дякувати долі за такого чоловіка!

І от надійшов день весілля. Кріт прийшов за Дюймовочкою, щоб відвести глибоко під землю, куди не просякало світло ясного сонця, тому що кріт не любив його.

Бідна дитина була так засмучена! Їй треба було назавжди сказати «прощай» сонечку. Вона попро-

сила польову мишу Дозволити їй подивитися на нього хоч з дверей.

— Прощавай, ясне сонечко! — мовила вона і простягла руки вгору, трішки відійшовши од мишачої хатки. Хліб уже зібрали, і лише суха стерня знову стирчала навколо.

— Прощавайте! Прощавайте! — казала дівчинка і обняла ніжними рученятками маленьку червону квітку, яка випадково збереглася. — Вітай від мене милу ластівку, якщо побачиш її.

— Квівіт! Квівіт! — раптом пролунало над її головою. Дюймовочка глянула вгору. Це пролітала ластівка. Ластівка так зраділа, побачивши дівчинку! А Дюймовочка розповіла їй, як не хоче вона виходити заміж за бридкого крота і жити під землею, куди ніколи-ніколи не заглядає сонячне проміння.

Вона не могла стриматися і гірко заплакала.

— Наступає холодна зима, — мовила ластівка. — Я відлітаю далеко-далеко, у вирій. Хочеш летіти зі мною? Сідай мені на спину! Прив'яжи себе міцніше поясом, і ми полетимо над горами і теплими країнами, де сонце ще прекрасніше. Де завжди літо і весь рік цвітуть квіти. Летімо зі мною, дорога, мила Дюймовочко! Ти врятувала мені життя, коли я зовсім замерзла у темній холодній землі.

— Так! Я полечу з тобою! — мовила Дюймовочка, сіла пташці на спину, вперлася ніжками в її розкриті крила і прив'язала себе поясом до найближчого пера. Ластівка знялася високо в небо і полетіла над лісами, над морем, над високими горами, де вічно лежить сніг.

Дюймовочці стало холодно. Вона загорнулася в тепле пір'я ластівки, вистромивши звідти лише голівку, щоб милуватися усією красою землі, над якою вони пролітали.

Та ось і теплі краї. Сонце сяяло там яскравіше, ніж у нас, небо було вдвічі вище, і вздовж огорож та рівчаків ріс чудовий зелений і синій виноград. У лісах зріли помаранчі та лимони, там пахло миртами та м'ятою, а по стежках бігали за барвистими великими метеликами такі гарні дітки! Але ластівка летіла далі й далі. Ставало все краще й краще. Під розкішними зеленими деревами, на березі блакитного моря, виблискував білим мармуром старовинний замок. Виноградні лози обвивали його високі колони, — а вгорі під покрівлею ліпилося багато гнізд ластівок. В одному з них жила ластівка, яка принесла Дюймовочку.

— Оце мій дім! — мовила ластівка. — А ти вибери собі внизу найкращу квітку. Я віднесу тебе туди, і ти оселишся в ній. Там тобі буде дуже добре.

— Як чудово! — скрикнула Дюймовочка і заплескала маленькими ручками.

На землі лежала велика мармурова колона, вона впала і розбилася на три уламки, і між уламків вирости прекрасні великі білі квіти.

Ластівка злетіла з Дюймовочкою і посадила її на одну з широких пелюсток. Але що за диво! Посередині квітки сидів крихітний чоловічок, такий на зріст, як Дюймовочка, і зовсім прозорий, — здавалося, він був з кришталю. На голові у нього була красива золота корона, а за плечима сяяли блискучі крила. У кожній квітці жив такий юнак або дівчинка, але цей був сином короля.

— Ой, який гарний! — прошепотіла Дюймовочка ластівці. А маленький принц дуже злякався ластівки, адже, порівняно з ним, вона була велетнем-птахом, а він був такий маленький та ніжний. Та, коли глянув на Дюймовочку, він був просто захоплений — такої чудової дівчинки йому ще не доводилося бачити. Тому він

зняв з себе корону і одяг на Дюймовочку. Потім принц спитав, як її звуть і чи не хоче вона вийти за нього заміж і бути королевою над усіма квітами!

Ось це був справжній жених, не те, що син жаби або кріт в оксамитовій шубі! Дюймовочка дала свою згоду чудовому принцу. З кожної квітки вилітали юнак або дівчина, такі гарні, що Дюймовочка не могла на милуватися. Кожен приніс Дюймовочці подарунок, але найдужче їй сподобалися красиві прозорі крила великої бабки, їх одягли Дюймовочці на спину, і вона могла літати з квітки на квітку. От була радість!

А ластівка сиділа високо в своєму гнізді і співала так добре, як тільки вміла. Але в неї на серці було трошки сумно, бо вона дуже любила Дюймовочку і хотіла б ніколи не розлучатися з нею.

— Тебе не будуть більше звати Дюймовочкою, — сказав дівчинці її наречений. — Це негарне ім'я, а ти така красуня. Тебе будуть звати Майя!

— Прощай! Прощай! — мовила ластівка і полетіла з теплих країв назад у далеку Данію. Там у неї було гніздечко саме під вікном того чоловіка, що вмів розповідати різні казки. Вона проспівала йому своє «квівіт! квівіт!», а від нього ми й дізналися про всю цю історію.

15. НОВИНИ ЗВІДУСІЛЬ ГАЗЕТА

Передавати вісті на далекі відстані, передавати швидко й безпомилково... Скільки драм і трагедій сталося в минулому саме через те, що якась вістка несвоєчасно потрапила за призначенням! Яких тільки способів не придумували люди, щоб якнайшвидше передавати звістки про перемогу чи поразку, про наближення ворожого війська чи про годину повстання... І скакали гінці, заганняючи коней, і пала-

ли козацькі сторожові вежі, повідомляючи про наближення ворога, і ходили по Україні бандуристи й лірники, розносячи вірним людям вісті з Січі, від Богдана Хмельницького...

Наше сьогодніня важко уявити собі без газети. І з'явилася газета тому, що людям дуже потрібні були свіжі, найновіші повідомлення про найголовніші події життя. У середньовічній Європі місцями, де люди могли довідатися про те, що робиться у світі,

були великі торговельні міста, порти, культурні центри. У XVI ст. у Венеції з'явилося спеціальне бюро, яке збирало відомості про події політичного життя, про ціни на товари, про прибуття кораблів та ін. У місті навіть існував цех «записувачів новин». У Франції з'явилися рукописні листки з повідомленнями про новини міського життя, життя при дворі, вміщувалися тут і чутки, і різні випадки та пригоди. У Німеччині торговці Фуггери видавали в Лейпцигу рукописну газету (у Фуггерів були спеціальні агенти, які збирали для них відомості в різних великих містах світу).

Слово *газета* прийшло в мови інших народів Європи з італійської. Свого часу з перської мови в латинську було запозичено слово *газа* — «скарб», «царська казна». В італійській мові від нього була утворена зменшена форма — *газетта*: так називали дрібну срібну монету, яку треба було заплатити за читання. Поступово назва монети перейшла на саму газету. Є й інше пояснення: в італійській мові є також слово *газзо*, яке означає «сорока», *газетта* мало б означати «сороченятко». Підставою до називання газети сорокою була така: перші газети взяли собі за

емблему сороку — символ лісової поширювачки новин (недарма ж кажуть «сорока на хвості принесла» про щойно почуту новину).

У розмовну мову слово газета широко увійшло після створення 1631 р. Теофрастом Ренодо французької «Ля газетт», дуже популярної серед читачів. У часи, про які йде мова, газети виходили дуже малим тиражем бо техніка друку була недосконала, читачів було мало (основна маса народу в європейських країнах була неписьменна), випуск газети коштував дорого.

Алла Коваль

16. НАШІ УЛЮБЛЕНІ ВІРШІ

СЛОВО

А Вкраїни ж мова —
мов те сонце дзвінкотюче,
мов те золото блискуче,
вся і давність і обнова —
українська мова.

Розцвітай же, слово,
і в родині, і у школі,
й на заводі, і у полі
пречудесно, пречудове —
розцвітай же, слово!"

Хай ізнов калина
червоніє, достигає,
всьому світу заявляє:
Я — країна Україна —
на горі калина!

Павло Тичина

ВОГНЕННА КРАПОЧКА

Чи бачили коли ви «і»
Без крапочки на голові?

Колись-то пустотливий вітер
Шугав понад рядками літер,
І видалось йому тоді,
Що то не крапочка над «і»,
А капелюшок, що з голів
Він спритно їх зривати вмів.
Ну, то й зірвав і геть заніс
Чи то за гори, чи за ліс,
І літерка — одна з усіх —
Лишилася ні в тих ні в сих.

і і і і і

Їй навіть соромно іти
Поміж кузени та брати,
Бо з неї там сміється кожне,
Таке пихате та заможне,
Із крапкою на голові,
А «ї» то має їх аж дві.
Але цьому поклав кінець
Якийсь червоний олівець —
Прийшов від нього порятунок —
Вогненна крапка в подарунок,
Ну, справжнє яблучко! Ряхтить,
Аж сяє, аж палахкотить!
Те диво як рідня уздріла,
Від заздрощів аж похворіла.

Джанні Родарі

ГОРОБЦІ ПРО ЛІТО МРІЮТЬ

Сніг мете, кущі біліють.
Горобці про літо мріють,
Змерзли, та куди ж подітись?
Краще б їм на сонці грітись,

Десь на лаві в парку сісти,
Хлібних крихіт попоїсти,
Дощик весело зустріти,
Із калюжі воду пити,
На асфальті пострибати,
Поцвірінькать-поспівати.

Сніг мете, кущі біліють.
Горобці про літо мріють.

Григорій Грайко

ТЕЛЕФОН

Телефон появився в сороки,
Завдає всім базіка мороки:
І сові, і вороні, і лису,
І бобру, що живе біля лісу.

Про останні тріскоче новини
І по три, й по чотири години.

А учора що клята вчинила?
До ведмедя в барліг подзвонила.
Пробудився ведмідь, а надворі
Ще сніжинки блищать, наче зорі.
І ревів клишоногий, і плакав —
Півзими недоспав, бідолаха.

Тож над лісом, над гаєм і бором
Звірі й птахи вигукують хором:
— Доки жах цей терпіти нам, доки?
Відключіть телефон у сороки!

Петро Сорока

ВИРОСТЕШ ТИ, СИНУ...

Виростеш ти, сину, вирушиш в дорогу,
Виростуть з тобою приспані тривоги.

Можеш вибирати друзів і дружину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

Можна вибрати друга і по духу брата,
Та не можна рідну матір вибирати.

За тобою завше будуть мандрувати
Очі материнські і білява хата.

І якщо впадеш ти на чужому полі,
Прийдуть з України верби і тополі,

Стануть над тобою, листям затріпочуть,
Тугою прощання душу залоскочуть.

Можна все на світі вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

Василь Симоненко

17. ДИВОСВІТ

НАША МОВА

Мова, наша мова —
Мова кольорова,
В ній гроза травнева
Й тиша вечорова.

Мова, наша мова —
Літ минучих повість,
Вічно юна мудрість,
Сива наша совість.

Мова, наша мова
Мрійнику — жар-птиця,
Грішнику — спокута,
Спраглому — криниця,

А для мене, мово,
Ти мов синє море,
У якому тоне
І печаль, і горе.
Мова, наша мова —
Пісня стоголоса,
Нею мріють весни,
Нею плаче осінь.
Нею марять зими,
Нею кличе літо.
В ній криваві рими
Й сльози Заповіту.
Я без тебе, мово,
Без зерна полова,
Соняшник без сонця.
Без птахів діброва,
Як вогонь у серці,
Я несу в майбутнє
Невгасиму мову,
Слово незабутнє.

Юрій Рибчинський

ХМАРИНКА

(Казка)

Жила собі хмаринка, гарненька та пустотлива. І любила вона всіх перекривляти. Летить якимось по небу, а внизу на галявині біля пенька зайчисько. Вуха довгі, очі налякані, прислухається, чи не крадеться десь за кущами вовк.

— Ей! — гукає хмаринка. — Зайчисько-боягуз!

Зайчисько глянув угору, а там такий же, як і він, пухнастий заєць у небі. Тільки кумедний-кумедний, вуха довгі-предовгі, вуса в обидва боки стирчать, як у розбійника, а хвостик маленький, так і труситься.

Чому ти мене перекривляєш? — ображається заєць.

А хмаринка сміється та далі пливе. Раптом бачить — на паркані — півник.

— Ей! — гукає хмаринка. — Півнику-дурнику!

І півник угору поглянув одним оком, а там такий же, як і він, розкуйовджений півник у небі. Тільки кумедний-кумедний, з великим дзьобом, гребінець набакир, груди колесом, а шпори, як шаблі.

— Чого ти мене перекривляєш? — образився півник.

Хмаринка сміється і знову далі пливе.

Іде дорогою дідусь із ціпком. Хмаринка — р-раз! — і в неї вже і вуса, і борода, і ціпок — усе, як у дідуся. Старий на небо поглянув — хмаринка ще й язика показує — дражнить.

І де не літає — все пустує. Дивися, он вона — то на будинок схожа, то на квітку, то на трамвай, а то на їжака. Кого не зустріне — кожного перекривля. Врешті усі навіть забули, хто вона насправді, як її кличуть.

— Ти, — питають, — зайчисько-боягуз?

— Ні, я хмаринка.

А їй не вірять.

— Ти, — запитують знову, — півник-дурник?

— Ні, я хмаринка!

А їй знову не вірять.

— Ти, — кажуть, — дідусь із ціпком.

— Я хмаринка! Хмаринка!..

І від образи вона заплакала. А коли хмаринка плаче, іде дощик. Тепер усі побачили, що вона справді хмаринка.

Заплакала і раптом зникла, наче її й не було. Чи то вся на землю дощиком пролилася. Чи, може, до інших хмаринок полетіла розповісти, що з нею трапилося і як не слід робити.

Борис Вовк

ЗЕМЛЯ ДИТИНСТВА

Дзвони літа я чую над лугом,
чую голос вільшанки в гаю.

Ми ще вранці зібралися з другом
знов піти на лугівку свою.

Там веселка у росах іскриться,
тиху думу нашіптує гай.

Там у кожного є таємниця,
тож попробуй знайди, відгадай.

Скільки барви, проміння розлито,
кожний паросток дише теплом.

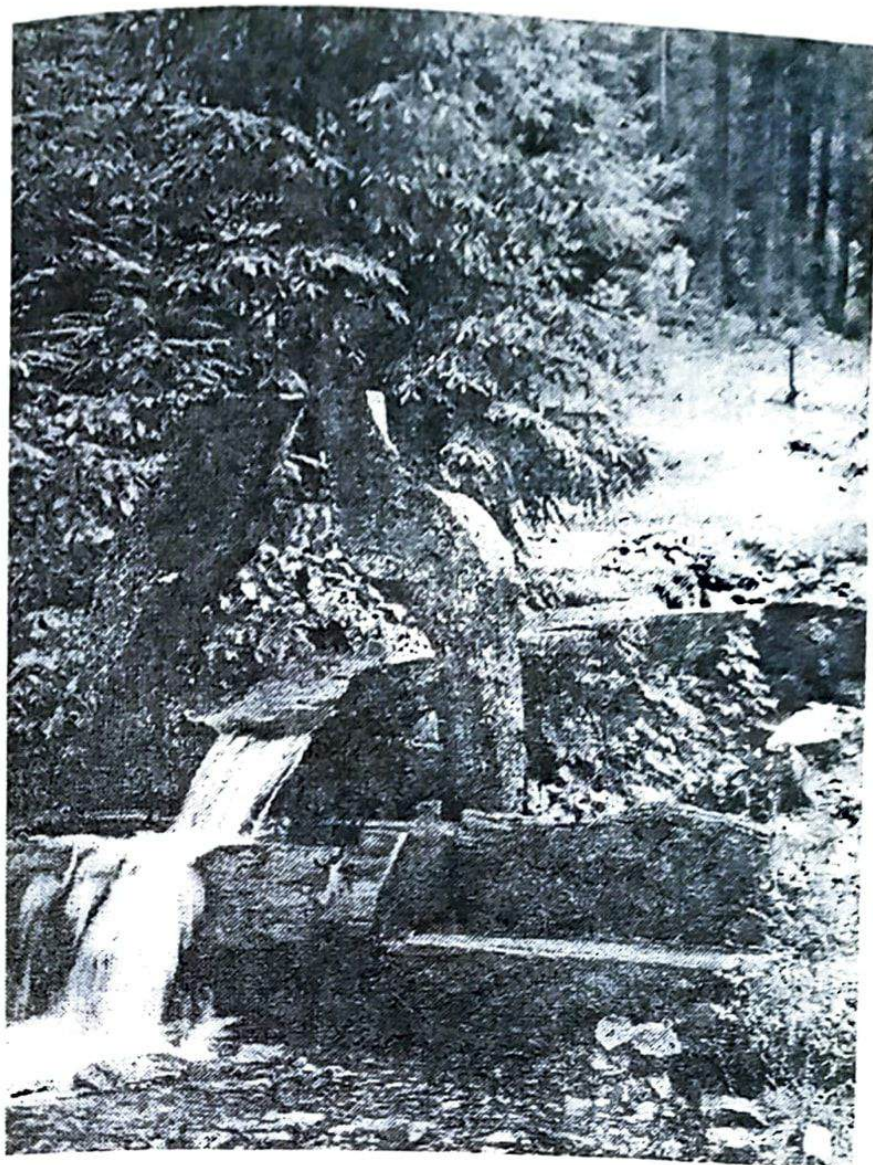
В сизих травах купається літо,
жайвір небо торкає крилом.

Пахне кашка-білянка медова,
босі ноги лоскоче трава, —

то цупка, то м'яка, мов шовкова,
вся земля, мов істота жива.

І ріднішої в світі немає, —

бачу зблизька її, з далини:
ген до обрію, до небокраю
розляглися пшеничні лани.

Соком повниться кожна зернина,
кожна стежка біжить до Дніпра.
Це наш сонячний край — Україна,
це дитинства щаслива пора.

Микола Сингаївський

ЗМІСТ

1. МІСТО МОЇХ ДРУЗІВ

Твоя бібліотечка.....	4
Соняшник (Дмитро Павличко).....	6
Паперові чудеса.....	7
Гімн книзі. (Народні прислів'я та приказки).....	8
Книги. (Ю. Ванаг).....	9

2. ДО СВІТЛА, ДО ЗНАНЬ

Леся. (Микола Олійник).....	10
Загадка. (Леонід Глібов).....	12
Найдорожче (Дмитро Білоус).....	13
До знання. (А. Панів).....	13
І якби моя бабуся встали. (Дмитро Білоус).....	16

3. ДЕРЖАВА МОЯ

Україна.....	18
Київ древній.....	20
Головні ворота древнього Києва.....	20
Твоє прізвище.....	21
Українська писанка.....	21
Храм Святої Софії в Києві.....	24

4. СКАРБНИЦЯ НАРОДНОЇ МУДРОСТІ

Три диво-майстри. (Латиська казка).....	25
Дідусь і мати води. (Ногайська казка).....	28
Сто коней чи сто друзів. (Осетинська казка).....	29

5. ТАЄМНИЦІ СЛОВА

Сподвижники Богдана Хмельницького. (Євгенія Чак).....	31
У школі все таке знайоме. (Алла Коваль).....	33
Аз, буки і букви. (Алла Коваль).....	38
Рідна мова. (Володимир Сосюра).....	40
Українська мова. (Микола Браун).....	40

6. ПЕРЕДІ МНОЮ ПРОФЕСІЙ РОЗМАЇТТЯ

Лісник. (Олекса Ющенко)	41
Вчителька. (Андрій Малишко)	43

7. ВЕСЕЛІ ВІРШІ ГРИЦЬКА БОЙКА

Про щоденник.....	44
Шпаргалка-виручалка	45
Про Андрійка-Неумійка	45
Скоромовки.....	48
Ворона-каркарона	48
Вареники.....	48
Спочиває сивий сом.....	49

8. ХЛІБ — УСЬОМУ ГОЛОВА

Три товариші. (З народного)	49
Прошу до столу! (Олексій Владимиров)	50
Хліб — то праця людська. (Василь Сухомлинський)	52

10. РОЗМІРКОВУЮ ПРО...

Як людина навчилася літати. (З. Лещенко)	52
Чого вернуться дирижаблі. (А. Григорук)	53
Хто кого водив. (Олесь Гончар).....	54
Як закувала зозуля. (Василь Земляк)	57

11. У ПТАШИНОМУ ЦАРСТВІ

Етюди з життя «братів» менших. (Олексій Кутинський)	59
Сороки-розбійниці. (Михайло і Ювеналій Бубнови).....	61
Лісові акробати. (Михайло і Ювеналій Бубнови) ..	62
Ворони — вони такі. (Дмитро Прилюк)	63

12. ВСЕ ТАК ЦІКАВО НАВКРУГИ

Лісова казка. (Алевтина Волкова)	66
Під зеленими шатами. (Алевтина Волкова)	67
Історія дзеркала. (Паола Утевська)	69
У краплині води. (Паола Утевська)	73

13. З ЖИВОГО ДЖЕРЕЛА

Прислів'я та приказки.....	75
Скоромовки, лічилки	75
Загадки	76
Як звати	77
Хитрий хлопець	77
Як чоловік учив ліниву жінку. (Українська народна казка).....	77

14. ВЕЛИКИЙ КАЗКАР Г. К. АНДЕРСЕН

Дюймовочка.....	80
-----------------	----

15. НОВИНИ ЗВІДУСІЛЬ

Газета. (Алла Коваль)	92
-----------------------------	----

16. НАШІ УЛЮБЛЕНІ ВІРШІ

Слово. (Павло Тичина)	94
Вогненна крапочка. (Джанні Родарі)	94
Горобці про літо мріють. (Григорій Грайко)	95
Телефон. (Петро Сорока)	96
Виростеш ти, сину. (Василь Симоненко)	97

17. ДИВОСВІТ

Наша мова. (Юрій Рибчинський)	97
Хмаринка. (Борис Вовк)	98
Земля дитинства. (Микола Сингаївський)	100

Підписано до друку 25.04.2001. Формат 60х84/16. Папір офсетний.

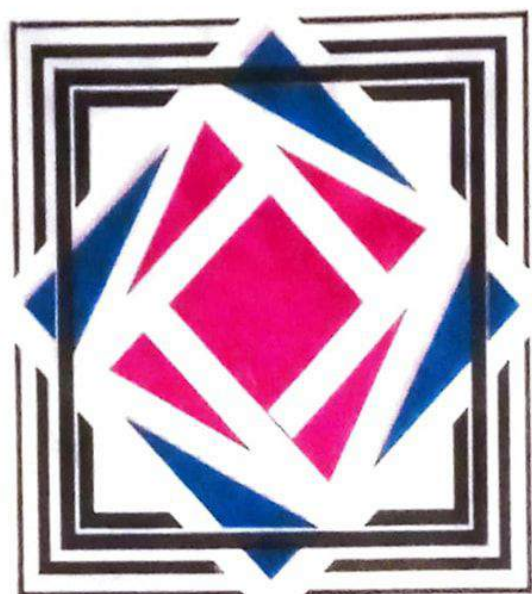
Гарнітура Arial. Друк офсетний.

6,07 ум. др. арк., 2,88 обл.-вид. арк. Тираж 3000. Замовлення № 00-0064.

Редакція газети «Підручники і посібники». Свідоцтво ТР №189 від 10.01.96.

46010, м. Тернопіль, вул. Поліська, 6а. Тел. 8-(0352)-43-15-15; 43-10-31.

Факс 8-(0352)-43-10-21. E-mail pp@pp.utel.net.ua

"Підручники & посібники"
Чернопіль